

KARADENİZ

2022 GELİŞMELERİ IŞIĞINDA
BÖLGESEL DEĞERLENDİRMELER

Editörler
ÖZGÜR TÜFEKÇİ
FEVZİ KIRBAŞOĞLU

KARADENİZ
TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
Stratejik Araştırma Merkezi

SAM

KARADENİZ

2022 GELİŞMELERİ IŞIĞINDA BÖLGESEL DEĞERLENDİRMELER

Editörler
ÖZGÜR TÜFEKÇİ
FEVZİ KIRBAŞOĞLU

KARADENİZ
TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
Stratejik Araştırma Merkezi

SAM

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

Özgür Tüfekçi

Doç. Dr. Tüfekçi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Stratejik Araştırma Merkezi Müdürü ve Uluslararası İlişkiler Bölümü öğretim üyesidir. Aynı zamanda, İngiltere merkezli bir düşünce kuruluşu olan CESRAN International'ın (www.cesran.org) kurucusu ve Genel Direktörüdür. Sheffield Üniversitesi'nden Uluslararası İlişkiler yüksek lisans derecesi ve Coventry Üniversitesi'nden Sosyoloji ve Uluslararası İlişkiler doktora derecesi almıştır. Başlıca araştırma alanları Avrasyacılık, Ulus İnşası, Milliyetçilik Teorileri, Jeopolitik Kuramlar ve Yükselen Güçlerdir.

Fevzi Kırbaoğlu

2015 yılında Atatürk Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü'nden mezun oldu. 2019 yılında yüksek lisans öğrenimini Karadeniz Teknik Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı'nda tamamladı. 2021 yılından itibaren Karadeniz Teknik Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde Arş. Gör. olarak görev yapmayı sürdürmektedir.

KARADENİZ:

2022 GELİŞMELERİ IŞIĞINDA BÖLGESEL DEĞERLENDİRMELER

KTÜ-SAM Kitapları 3

www.ktu.edu.tr/sam

ISBN: 978-605-2271-60-5

© 2023 Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları

1. Baskı: Aralık 2023, Trabzon

Kapak Tasarımı / Sayfa Düzeni

KTÜ Stratejik Araştırma Merkezi

Baskı: KTÜ Matbaası, TRABZON

Tel: 0462 377 21 43

Adres: KTÜ Yayınları Satış Bürosu

Tel: 0462 377 22 32

Üniversiteler Yayın yönetmeliğinin 6. maddesine göre bu eserin bilim ve dil bakımından sorumluluğu yazarlara aittir.

Bu eserin herhangi bir kısmının izinsiz ve kaynak gösterilmeden alıntılanması, internet sitelerinde yayınlanması, pdf ya da kitap şeklinde parayla satılması yasaktır. Aksi eylemde bulunanlar telif hakları yasaından doğan tüm yükümlülükleri peşinen kabullenmiş sayılırlar.

KARADENİZ:

2022 Gelişmeleri Işığında Bölgesel Değerlendirmeler

Editörler: Özgür Tüfekçi & Fevzi Kırbasoğlu

İçindekiler

TAKDİM	8
1. BÖLÜM: Bölge Ülkelerinin 2021 Görünümü	
Girişimci ve İnsani Dış Politika Işığında Türkiye: 2022.....	13
RUKİYE PATAN	
Barış ve Çatışma İkileminde Çözüm Arayan Azerbaycan: 2022.....	48
HÜLYA KINIK	
Bulgaristan için Zorlu 2022 Yılı: Ukrayna Savaşı ve İç Politikada Çalkantılar	72
VAHİT GÜNTAY	
2022 Gelişmelerinin Ermenistan İç ve Dış Politikasına Yansımaları	94
MUHARREM BAYRAK	
Batı ile Birleşme Sürecinde Gürcistan: 2022.....	136
HASAN YILMAZ	

Savaşın ve Ekonomik Krizin Gölgesinde Moldova: 2022 .. 182

NÜKHET GÜNTAY

Tarihin Etkisinde, Savaşın Sınırında Romanya: 2022 211

EDA TUTAK

2022 Ukrayna Savaşı Sonrası Rusya: İç-Dış Politikada ve
Ekonomi Alanındaki Değişimler 247

MELTEM HASANÇEBİ ve FEVZİ KIRBAŞOĞLU

Ukrayna'da Direnişin Bir Yılı: 2022 285

ADNAN SEYAZ

Yunanistan: 2022 315

GÖKHAN ÖÇALAN

2. BÖLÜM: Uluslararası Aktörler ve Geniş Karadeniz Havzası

ABD'nin Karadeniz Politikası, 2022: Amerikan İstisnacılığı
Üzerinden Bir Okuma 354

MURAT ÜLGÜL

NATO'nun Geniş Karadeniz Havzasındaki Rolü 386

KEMAL GÖKÇAY ve MURAT ÇEMREK

Karadeniz Havzasının Güvenliğinde Çin'in Rolü: Türkiye ile
Olası İş Birliği Unsurlarının Etkisi 406

MÜGE YÜCE

Avrupa Birliği'nin Doğu Ortaklığı Politikası: 2022
Gelişmeleri Işığında Bir Değerlendirme 425

FEVZİ KIRBAŞOĞLU ve MELTEM HASANÇEBİ

3. BÖLÜM: Geniş Karadeniz Havzasında Sınırşan Sorunlar

2022 Rusya-Ukrayna Savaşı'nda Rol Alan Muharip Devlet
Dışı Aktörlerin İncelenmesi 448

AHMET ATEŞ

Geniş Karadeniz Havzasında Sınır Aşan Sorunlar: Avrupa
Enerji Krizi 469

ANIL ÇAĞLAR ERKAN ve AYÇA EMİNOĞLU

Rusya Federasyonu'ndaki Kısmi Seferberlik Kararı: İş
Dünyası ve İnsan Kaynakları Yönetimi Açısından Bir
Değerlendirme 516

MUHAMMET NEGİZ ve NİMET KALKAN

YAZARLAR 569

TAKDİM

Karadeniz: 2022 Gelişmeleri Işığında Bölgesel Değerlendirmeler yayın serisi üçüncü yılında hem bölgesel hem de küresel gelişmelere odaklanarak bölge ile ilgilenen araştırmacılar için bir başvuru kaynağı olma hedefini bu yılda devam ettirmekte.

Oldukça yoğun gündem içerisinde çok büyük bir emeğin ürünü olarak sizlerle buluşan ve 2022 yılının değerlendirmesini içeren eserimizde birbirinden değerli yazarlarımız çalışmalarını uzmanlıkları çerçevesinde sunarken analitik yaklaşımlarıyla birbirini tamamlayan bölümlerle kitaba bütüncül bir perspektif katmaktadırlar.

2022 yılında Karadeniz Havzasındaki gelişmelerin ele alındığı bu kitapta on yedi makale yer almaktadır. Üç bölümden oluşan kitabımızın ilk bölümünde havzadaki ülkelerden onunun 2022 yılında yaşadıkları süreçler masaya yatırılırken; ikinci bölümde uluslararası aktörlerin havzaya yaklaşımları ele alınmıştır. Üçüncü bölümde ise nispeten daha bağımsız makalelerle Karadeniz havzası farklı açılardan incelenmekte ve okuyucuya ilk iki bölümdeki makaleleri analitik olarak birleştirebilecekleri alan sunulmaya çalışılmaktadır.

Birinci bölüm Rukiye Patan'ın Türkiye'nin iç ve dış politika alanında ve ekonomik kapasitesinde önemli gelişmelerin gerçekteştiği bir yıl olan 2022'yi değerlendirdiği "*Girişimci ve İnsani Dış Politika Işığında Türkiye: 2022*" başlıklı çalışma ile başlamaktadır. Akabinde Hülya Kınık Azerbaycan'ın 2022 yılında genel görünümü üzerine bir çerçeve sunma amacı

taşıyan “Barış ve Çatışma İkileminde Çözüm Arayan Azerbaycan: 2022” makalesi; Vahit Güntay “Bulgaristan için Zorlu 2022 Yılı: Ukrayna Savaşı ve İç Politikada Çalkantılar”; Muharrem Bayrak “2022 Gelişmelerinin Ermenistan İç ve Dış Politikasına Yansımaları”; Hasan Yılmaz “Batı ile Birleşme Sürecinde Gürcistan: 2022”; Nükhet Güntay “Savaşın ve Ekonomik Krizin Gölgesinde Moldova: 2022”; Eda Tutak “Tarihin Etkisinde, Savaşın Sınırında Romanya: 2022”; Meltem Hasançebi ve Fevzi Kırbaşoğlu “2022 Ukrayna Savaşı Sonrası Rusya: İç-Dış Politikada ve Ekonomi Alanındaki Değişimler”; Adnan Seyaz “Ukrayna’da Direnişin Bir Yılı: 2022”; Gökhan Öçalan “Yunanistan: 2022” başlıklı makaleleriyle havza ülkelerini ele almaktadırlar.

İkinci bölümde ise havzanın dışındaki aktörlerin havza ülkelerine yaklaşımları ve politika oluşturma süreçleri Murat Ülgül’ün “ABD’nin Karadeniz Politikası, 2022: Amerikan İstisnaclığı Üzerinden Bir Okuma”; Kemal Gökçay ve Murat Çemrek’in “NATO’nun Geniş Karadeniz Havzasındaki Rolü”; Müge Yüce’nin “Karadeniz Havzasının Güvenliğinde Çin’in Rolü: Türkiye ile Olası İş Birliği Unsurlarının Etkisi” ve Fevzi Kırbaşoğlu ve Meltem Hasançebi’nin “Avrupa Birliği’nin Doğu Ortaklığı Politikası: 2022 Gelişmeleri Işığında Bir Değerlendirme” başlıklı makaleleriyle incelenmektedir.

Son bölümde ise ilk iki bölümdeki makaleleri tamamlayıcı ve birleştirici olarak Ahmet Ateş “2022 Rusya-Ukrayna Savaşı’nda Rol Alan Muharip Devlet Dışı Aktörlerin İncelenmesi”; Anıl Çağlar Erkan ve Ayça Eminoğlu “Geniş Karadeniz Havzasında Sınır Aşan Sorunlar: Avrupa Enerji Krizi”; Muhammet Negiz ve Nimet Kalkan “Rusya Federasyonu’ndaki Kısmi Seferberlik Kararı: İş Dünyası ve İnsan Kaynakları Yönetimi Açısından Bir Değerlendirme” makaleleriyle elinizdeki eserin tamamlanmasını sağlamışlardır.

Yıllık mahiyetinde hazırlanan çalışmanın bu sayısının yayımlanması hususunda yazılarıyla katkıda bulunan değerli yazarlarımıza ve kitabımıza teveccüh gösteren saygıdeğer okurlarımıza teşekkür ederiz.

DOÇ. DR. ÖZGÜR TÜFEKÇİ
KTÜ-SAM Müdürü

ARŞ. GÖR. FEVZİ KIRBAŞOĞLU
KTÜ-SAM Araştırmacı

Trabzon - Ekim 2023

Geniş Karadeniz
Havzasında
Sınıraşan
Sorunlar

3. BÖLÜM

GENİŞ KARADENİZ HAVZASINDA SINIR AŞAN SORUNLAR: AVRUPA ENERJİ KRİZİ

Anıl Çağlar Erkan

[Dr. Öğr. Üyesi, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi]

Ayça Eminoğlu

[Doç. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi]

Giriş

2022 yılı, tüm dünya genelinde çarpıcı gelişmelere tanıklık edildiği bir zaman dilimi olarak tarihteki yerini almıştır. Bu bağlamda, küresel ölçekte yansımaları görülen başlıca gelişmeler Karadeniz Havzası'nda ortaya çıkmıştır. 21.yy'ın ilk günlerinden itibaren uluslararası siyasetin en önemli gündem maddelerinden birisi haline gelen Karadeniz coğrafyası, Ukrayna-Rusya arasında bir süredir var olan gerginlik durumunun silahlı çatışmaya dönüşmesiyle ayrı bir boyutta ele alınmaya başlanmıştır. Çünkü süreçte yaşanan gelişmelerin yansımaları şüphesiz Karadeniz coğrafyasında ortaya çıkan askerî çatışmaların ötesindedir. Dolayısıyla Ukrayna-Rusya arasındaki silahlı çatışmaların küresel ölçekte etkilerinden söz etmek mümkündür. Bu bağlamda Ukrayna-Rusya arasındaki silahlı çatışmalarla ilişkilendirebileceğimiz birtakım hadiseler son derece önemlidir. Daha açık bir deyişle Karadeniz coğrafyasında başlayan bu savaşla birlikte, salt askerî çatışmanın ötesinde birtakım etkilerin de ortaya çıkmaya başladığı söylenebilir. Enerjinin uluslararası siyasette etki aracı olarak kullanılması sonrasında, ilk başta Avrupa'da ortaya çıkan ve küresel boyutlara ulaşacağı öngörülen enerji krizini

bu kapsamda ele almak mümkündür. Çünkü Ukrayna-Rusya arasındaki çatışmaların etkileri Karadeniz havzasıyla sınırlı kalmayacaktır. Dolayısıyla süreçteki gelişmelerin ilerleyen dönemlerde küresel ölçekte bir kriz haline dönüşmesi ihtimali yüksektir. Bu bağlamda en başta küresel enerji krizinin kapıda olduğunu iddia etmek mümkündür. Tüm bunlar ışığında çalışmada, Ukrayna-Rusya arasında başlayan askerî çatışmaların tetiklediği enerji krizinin sınır aşan bir sorun haline dönüşme süreci analiz edilmektedir. Söz konusu gelişmelerin analizi, sürecin gidişatıyla ilişkili ortaya çıkması muhtemel durumlara karşı hazırlıklı olunması açısından son derece önemlidir.

Rusya-Ukrayna Arasında Gerilen İlişkiler

Taraflar arasında yıllardır süre gelen anlaşmazlıklar, 2022 yılı itibariyle siyasi krizlerin ötesinde bir aşamaya geçerek silahlı çatışmaya dönüşmüştür. Bu bağlamda, sert askerî güç kullanımının mevzu bahis olduğu çatışmaların, geçmiş dönemlerde zaman zaman ortaya çıkan siyasi krizlerin bir sonucu olduğu söylenebilir. Buna karşın siyasi ya da askerî hangi alanda olursa olsun taraflar arasındaki anlaşmazlıkların temel nedeni büyük oranda Ukrayna'nın Soğuk Savaş yıllarındakine benzer şekilde Rusya'yı çevreleme politikasını sürdüren Batının yanında yer almasıdır.

Rusya'nın Batı'yla ilişkileri ilk yıllarda göreceli olarak uyumlu bir görünüm sergilemekteyken, özellikle Vladimir Putin'in üçüncü kez devlet başkanı seçilmesiyle, bazı değişimlerin başladığı bir döneme geçiş süreci karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda Putin'in Avro-Atlantik'ten Avrasya tarafına yönelim yönündeki girişimlerini önemli bir dönüm noktası olarak nitelendirmek mümkündür. Öyle ki o dönemdeki gelişmeler çerçevesinde Batı'nın sürekli reddi ve Rusya'nın menfaatlerinin yok sayılması şeklindeki eylemleri, Putin'in Avro-Atlantik'ten Avrasya tarafına yönelmesini daha tutarlı bir durum olarak ortaya çıkarmaktadır. Batı'nın sürekli reddiyesi ve Rusya'nın

menfaatlerinin yok sayılması kendilerince řu şekilde ifade edilmektedir: NATO 90'lı yılların sonunda, Rusya'nın Güvenlik Konseyi'nde karşı çıkmasına rağmen Yugoslavya/Sırbistan'ı bombalamıştır. 2003 yılında ABD ve Büyük Britanya sahte delillere rağmen Irak'a bir askeri harekât gerçekleştirmiştir. 2011 yılında Batı, Libya halkını korumak maksatlı, Kaddafi'yi düşürmek için bir Birleşmiş Milletler (BM) kararını istismar etmiştir. Suriye'de şüpheli isyancı grupları Esad rejimini sonlandırmak için desteklemiş ve "demokratikleşme" adı altında "rejim değişikliği" yapılan hangi ülke varsa orada Rusya'nın eski antlaşmalar gereği adı bile anılmamış, özellikle gelişmiş Batı lkeleri ve başta ABD, kendileri açısından en kazançlı antlaşmaları yapmıştır (Yıldız, 2022: 153). Böyle bir ortamda Ukrayna'nın kendisinin arkasında olduğuna inandiğı Batı'nın yanında tavır almış olması, Kremlin-Kiev arasındaki gerginliklerin yaşanmasını da beraberinde getirmiştir.

Rusya-Ukrayna arasındaki gerginliklerin ortaya çıkmasında Yuşenko önemli bir aktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Öyle ki nceki Cumhurbaşkanı Kuma'nın aksine Yuşenko, dış politikada 180 derecelik bir dönüşüm yaparak selefının köprü rolü yerine Rusya'ya sırt dönüp batıya yönelmiştir (Yılmaz, 2022: 157). Yuşenko dönemiyle birlikte Ukrayna'nın batıya yönelimi Rusya tarafından olumsuz karşılanmışken, dönemin Cumhurbaşkanı'nın NATO'ya katılmayı hedef olarak belirlediklerini açıklaması, taraflar arasında soğuk rüzgarların esmeye başlamasına neden olmuştur. Öyle ki Yuşenko dönemi, taraflar arasındaki ilişkilerin en soğuk zamanları olarak nitelendirilmeye başlanmıştır. Bununla birlikte Gürcistan savaşı sırasında Kırım'da Sivastopol'deki askeri ss, Rus deniz filosunu bloke etmek ve 2017 yılında sona erecek olan Sivastopol iltizam antlaşmasını uzatmamakla tehdit etmesi, taraflar arasında yeni alevlenen ateşe benzin dökülmesi etkisi yaratmıştır. Bu bağlamda Rusya'nın Ukrayna'nın eylemlerine kayıtsız kalmadığı bir döneme geçiş sürecinden söz etmek mümkündür.

Rusya'nın Ukrayna'nın tabiri caizse kendisini "kışkırtıcı" yöndeki eylemlerine karşı gösterdiği reaksiyon ilk aşamada doğal gazın silahlaştırılması şeklinde olmuştur. Bu bağlamda 2005 yılında Ukrayna'ya gönderdiği doğal gaz için dünya pazarlarındaki fiyatları talep edeceğini açıklamıştır. Şüphesiz bu durum, taraflar arasında fiyatlar konusunda anlaşmazlıkları ortaya çıkarmış ve çözümsüzlük ise doğal gaz kesintilerini de beraberinde getirmiştir. Bununla birlikte etkiler bağlamında ele alındığında doğal gaz akışının kesintiye uğramasının yansımaları sadece Ukrayna'yla sınırlı olmamıştır. Çünkü bilindiği üzere Ukrayna sadece doğal gaz ithalatçısı değil aynı zamanda Rusya'dan Avrupa'ya giden gazın başlıca nakil güzergahlarından birisidir. Öyle ki Rusya'nın transit konumundaki Ukrayna'ya giden akışı kesmesi, Avrupa'ya doğal gaz gitmemesi anlamına gelmektedir. Dolayısıyla Rusya'nın bir bakıma doğal gaz silahını devreye sokmasını, Ukrayna üzerinden Avrupa'ya verilen bir uyarı olarak ele almak mümkündür.

Rusya'nın Ukrayna'ya giden doğal gazı kesmesi ve Avrupa'nın ciddi enerji güvenliği tehditleriyle yüzleşmek zorunda kalması, Kiev hükümetinin birtakım konularda geri adım atmasında etkili olmuştur. Ancak beklentilerin aksine bu durum uzun sürmemiştir. Öyle ki sonraki süreçte hem NATO adım adım doğuya genişlemesini sürdürmüş hem de Ukrayna gibi Rusya'nın arka bahçesindeki bir ülkenin de üyeliği yüksek sesle dile getirilmeye başlanmıştır.

Ukrayna'nın NATO üyeliği çabaları, Rusya tarafından ciddi şekilde karşıt tepkiyle karşılanırken 2013 yılından itibaren yaşanan gelişmeler taraflar arasındaki gerginliklerin silahlı çatışmaya dönüşmesine neden olmuştur. Bu bağlamda 2014 yılında Ukrayna Parlamentosu'nun Yanukoviç'i görevden alması son derece kritik bir dönüm noktasıdır (Kırbaçoğlu ve Öçalan, 2022: 419). Öyle ki dönemin devrik devlet başkanı Viktor Yanukoviç Kiev'i terk ederek önce Kırım'a "kaçmış" daha sonra ise Rusya'ya sığınmıştır. Bu sırada Ukrayna

Parlamentosu'nun şubat ayı sonunda almış olduğu Rusya'yı yakından ilgilendiren son derece kritik kararları 48 saat gibi kısa bir sũrede harekete geçirmesi, taraflar arasındaki silahlı çatışmaların başlamasının nũnũ açmıştır. Ukrayna Parlamentosu'nun almış olduğu ve Kremlin'i yakından ilgilendiren kritik karar, Rusça başta olmak ũzere diğer dillerin çok kũltũrlũ bölgelerde resmĩ dil olarak kabul edilmesini kapsayan yasanın geri çekilmesidir. Dolayısıyla bu gelişmeler karşısında Rusya'nın tepkisiz kalmasını beklemek son derece gerçek dışıdır. Zaten Rusya'nın hadiseler karşısındaki reaksiyonu da bu yönde olmuş ve çok sert önlemler olarak Kırım ve Donbas bölgesine silah ve asker göndermiştir (Uyaniker, 2018: 142).

Rusya'nın Ukrayna'ya yönelik girişimleri sadece asker ve silah göndermekle sınırlı kalmamıştır. Putin, Yanukoviç'in görevden alınması ve sokak protestolarının sorumlusu olarak Ukraynalı radikalleri, aşırı sağcı grupları ve Batı'yı işaret edecek açıklamalar yapmış ve bu olaylara kesinlikle tepkisiz kalamayacağını belirtmiştir. Putin'in demelerinden sonra 27 şubat 2014'te Rus askerleri Kırım'a girmiş ve birçok kamu binası yanında Yũksek Meclis de olmak ũzere pek çok kurum denetim altına alınmıştır. Kırım zerk Cumhuriyeti Yũksek Meclisi, Rus birliklerinin denetimi altında aldığı kararla 25 Nisan 2014'te halk oylamasına gitmeyi onaylamıştır. Bundan kısa bir sũre sonra referandumun 16 Mart'ta yapılması kararlaştırılmış olsa da Yũksek Meclis, bu kez 6 Mart tarihinde Kırım'ın direkt olarak Rusya'ya bağlanmasını da onaylamış, 11 Mart'taki başka bir oturumda ise halk oylaması sonucunu beklemeden bağımsızlığını ilan etmiştir (Uyaniker, 2018: 144).

Kırım'ın ilhak edilmesiyle birlikte Rusya ve Batılı ũlkeler arasında Ukrayna ũzerinden bir gerginlik sũreci ortaya çıkmıştır. Öyle ki bu sũrete batılı ũlkeler Rusya'ya yönelik yaptırımları devreye sokmuş ve başta NATO olmak ũzere daha birçok uluslararası organizasyonun tepkisini çekmiştir. Dolayısıyla Rusya'nın tepki vermesi kaçınılmaz hale gelmiştir.

Bu bağlamda 24 Şubat 2022 tarihi, Başkan Putin'in NATO'nun genişlemesine karşı ülkesini korumak ve Ukrayna'yı Batı'nın yeni genişleme alanı olarak görmek istememesi dolayısıyla askerî bir harekâta karar verdiği gün olarak kayıtlara geçmiştir.

Rusya-Ukrayna Savaşı 2022

21 Şubat 2022 tarihinde Vladimir Putin, Ukrayna'nın doğusunda yer alan Luhansk ve Donetsk bölgelerini bağımsız devlet olarak tanıdığını ve Rus askerî birliklerinin “barışı koruma” görevini açıklamasından bir gün sonra, Rus Parlamentosu'nun Başkan'a ülke sınırları dışında askerî güç kullanabilmesi için yetki vermesi, önemli bir dönüm noktası olarak karşımıza çıkmaktadır (Başcılılar, Karataş ve Pak Güre, 2022: 796). Vladimir Putin, 24 Şubat 2022¹ sabahı televizyonda yaptığı açıklamada “*son sekiz yıldır zorbalığa ve soykırma maruz kalmış insanları koruma*” ve “*bunun için Ukrayna'nın silahsızlandırılması ve Nazisizleştirilmesi*” amacını taşıyan “özel bir askerî operasyon” emri verdiğini duyurmuştur (Göksu, 2022: 2). Aynı tarihte Rusya, Ukrayna'yı fiilen işgale başlamış, başkent dahil olmak üzere ülkenin birçok şehrinde patlamalar meydana gelmiştir (Başcılılar, Karataş ve Pak Güre, 2022: 796). Kiev yönetimi, Rusya'nın Ukrayna'ya yönelik girişimlerine ilk aşamada etkili bir karşılık verememiş ve sadece işgalin başlamasından kısa bir süre önce ülkede olağanüstü hâl ilan etmiştir.

Ukrayna'ya yönelik Rus saldırısı ele alındığında Moskova yönetiminin siyasi maksadını Aslan (2022: 2), üç madde halinde özetlemektedir. Bunlardan ilki, Batı'ya meydan okuma ve Batı'yı mirası olduğuna inandığı nüfuz alanından uzaklaştırma; ikincisi soy birliği üzerinden Rus kimliğini Slav

¹ Rus askerinin 24 Şubat 2022 sabahı Ukrayna'ya girmesi ve bu ülkenin derinliklerinde tespit ettiği hedeflere hava ve füze akınları düzenlemesiyle birlikte, Karadeniz havzasında konvansiyonel bir saldırı yaşanmıştır.

halkı üzerinde baskın üst kimlik haline getirmekken; üçüncüsü, Doğu blokunun diğer ülkeleri ile Rus kamuoyuna devam ettiğine inanılan “Rus kudreti”ni göstermektir. Bununla birlikte Rusya’nın üç farklı fiziki aşamaya yönelebileceği anlaşılmaktadır. İlk hedef şüphesiz ayrılıkçıların kontrol ettiği Donetsk ve Luhansk bölgesi, müteakiben bu coğrafyanın tamamıyken, ikincisi Don Nehri ve üzerindeki altyapı Rusya’nın kontrolünde olmak üzere ülkenin doğusudur. Bu bağlamda Moskova’nın üçüncü hedefi ise Ukrayna’nın tamamıdır (Aslan, 2022: 3).

Ukrayna Silahlı Kuvvetlerinin nitel açıdan eksikliği Kiev için önemli bir zafiyet iken, Moskova için bu durum önemli bir avantajdır. Öyle ki ilk aşamada Rus hükümeti Ukrayna’ya karşı eski silah ve mühimmatlarının nicel üstünlüğü üzerinden bir askerî harekât planlaması yapmıştır (Aslan, 2022: 3). Ukrayna’nın göreceli eksikliği göz önüne alındığında Rusya’nın harekât planının sonuçları ilk aşamada başarılı yönde gerçekleşmiştir. Buna karşın ilerleyen süreçte yaşananlarla birlikte taraflar arasındaki dengelerde birtakım değişimlerden söz etmek mümkündür.

Kiev’in iç dinamikleri göz önüne alındığında Ukrayna işgalinin Moskova’nın lehine sonuçlanacağı düşüncesi hemen hemen her kesimce yaygın şekilde kabul görmüştür. Eldeki veriler, bu yöndeki bir düşüncelyi destekler niteliktedir. Global Firepower’ın 2021 yılında yayımlanan raporu bu kapsamda önemli ölçüde yol göstericidir. Global Firepower’ın 2021 raporuna göre Rusya ordusu dünyada ikinci sırada yer alırken, Ukrayna ise 25’inci sırada gelmektedir (Global Firepower, 2022; Bag, 2022). Toplam nüfusu 141 milyon olan Rusya’nın toplam askerî personeli 3 milyon 569 bin, aktif asker sayısı ise 1 milyon 14 bindir (Bag, 2022). Buna karşın 44 milyon nüfuslu Ukrayna’nın toplam askerî personeli 1 milyon 245 bin, aktif asker sayısı ise 255 bindir (Bag, 2022). Açıkça görüldüğü üzere iki ülke arasındaki aktif personel sayısı farkı, Rusya lehine 759 bindir (Bag, 2022). Rusya’nın yedek personel sayısı iki milyon

iken, Ukrayna'da bu rakam 900 bindir (Bag, 2022). Paramiliter güç bakımından Rusya 555 bin, Ukrayna 90 bin seviyesindedir (Bag, 2022). Tüm bunların yanı sıra askerî personel açısından Rusya'nın gözle görünür üstünlüğünü destekleyici başka argümanlar da mevcuttur. Tarafların askerî harcamaları ve bunların GSYİH'ye oranlarıyla ilişkili verileri bu kapsamda ele almak mümkündür. Öyle ki Rusya'nın askerî harcaması 61,7 milyar dolar iken Ukrayna'nın bu alandaki harcamaları sadece 5,9 milyar dolardır (Bag, 2022). Bu bağlamda Rusya GSYİH'sinin yüzde 4,3'ünü askerî harcamalara ayırırken Ukrayna'nın bu alandaki harcamaları yüzde 4,1'e karşılık gelmektedir (Bag, 2022). Tüm bunlar ışığında savaşın kısa sürede Rusya lehine sonuçlanacağı yönündeki öngörüler pek de gerçek dışı değildir.

Rusya-Ukrayna savaşının kısa sürede Moskova lehine sonuçlanacağı yönündeki yaygın inanış ilerleyen günlerdeki gelişmelerle birlikte değişmeye başlamıştır. Ukrayna'nın başta Batı dünyası olmak üzere dünya çapında desteklenmeye başlanmasını bu kapsamda ele almak mümkündür. Öyle ki Rusya-Ukrayna savaşı birçok devletin Kiev'e destek vermesiyle Karadeniz havzası sınırlarını aşan bir hal almaya başlamıştır. Dolayısıyla artık savaşın tarafları Moskova ve Kiev olmaktan çıkmış, Rusya ve diğerlerine dönüşmüştür. Bu bağlamda ABD ve AB, Ukrayna'nın en büyük destekçileri olarak konuya dahil olmuşlardır.

ABD ve AB başta olmak üzere birçok batılı ülkenin Kiev'in yanında yer alması 2022 yılında patlak veren savaşla ortaya çıkan bir durum değildir. Öyle ki halihazırda bu ülkelerin birçoğunun 2014 yılından bu yana Ukrayna'ya çeşitli şekillerde destek verdikleri bilinmektedir. Fakat 2022 yılındaki savaşla birlikte Kiev'e farklı konularda da destekler verilmeye başlamıştır. Bu bağlamda başta ABD ve AB olmak üzere birçok batılı ülke Kiev'e askerî teçhizat, silah, mühimmat ve finansal destek vermeye başlamışlardır. Bu bağlamda ABD ve AB'nin Kiev'e milyarlarca dolarlık silah yardımı yaptığını ifade etmek

mümkündür. Örneğin ABD, savaşın başlamasından Ağustos ayına kadar Ukrayna'ya 19 kez silah yardımı yapmıştır² (Independent Türkçe, 2022). AB açısından da benzer gelişmeler göze çarpmaktadır. Örneğin Slovakya, Nisan ayında elindeki tek S-300 sistemini Ukrayna'ya göndermiştir (Kökçam, 2022). Almanya Savunma Bakanı Christine Lambrecht, yaptığı açıklamada en son teknolojiyle üretilmiş Iris-T SLM tipi hava savunma sisteminin ilkinin gelecek günlerde Ukrayna'daki insanları etkili korumak için hazır olacağını belirtmiştir (Kökçam, 2022). Birkaç gün sonra ise, Alman Savunma Bakanlığı Ukrayna'ya verilecek olan dört adet IRIS-T SLM hava savunma sisteminin ilkinin Ukrayna'ya teslim edildiğini açıklamıştır (Kökçam, 2022). Ayrıca Fransa da saldırıların ardından Ukrayna'ya daha fazla destek sözü veren ülkelerdendir (Kökçam, 2022). Cumhurbaşkanı Emmanuel Macron, Ukrayna Cumhurbaşkanı Zelenskiy ile yaptığı telefon görüşmesinde, daha fazla askerî teçhizat göndermek de dahil olmak üzere Ukrayna'ya desteği artırma sözü vermiştir (Kökçam, 2022). Bu bağlamda Ukrayna'nın özellikle Fransız-İtalyan ortak üretimi SAMP-T hava savunma sistemiyle ilgilendiği bilinmektedir (Kökçam, 2022). Öte yandan Danimarka'nın Ukrayna'ya teslim edilmek üzere Fransa'dan tedarik etmek istediği yüksek hassasiyetli obüs CAESAR sistemi konusunda da müzakereler devam etmektedir. Bilindiği üzere bu sistemlerden 18 adedi Fransızlar tarafından daha önce Ukrayna'ya teslim edilmiştir (Kökçam, 2022). Tüm bunların yanı sıra finansal açıdan da benzer gelişmelere tanıklık edilmektedir. Bu doğrultuda AB ülkeleri her geçen gün farklı mali yardım paketleri açıklasa da Ukrayna'ya en büyük destek Şubat ayından bu yana 17 milyar doları bulan yardımıyla ABD'den geldiği bilinmektedir (Kökçam, 2022). Tüm bunlar yaşanırken eldeki son verilere göre savaş sırasında en az 38 bin kişi ölmüş, 54 bin kişi yaralanmış, 14 milyon insanın

² 15 Ekim 2022 tarihi itibarıyla bu rakam 23'e ulaşmıştır (Bloomberg HT, 2022).

yeri değiştirilmiş, 140 binden fazla bina yıkılmış ve 350 milyar dolarlık mal kaybı meydana gelmiştir.

Avrupa Enerji Krizi

Rusya-Ukrayna arasında 24 Şubat 2022 tarihinde başlayan silahlı çatışmaların sınır aşan sorun haline gelen başlıca etkilerinden birisi şüphesiz Avrupa kıtasında ortaya çıkan ve küresel ölçekte yayılması beklenen enerji krizidir. Öyle ki yaşanan gelişmelerle birlikte dünya daha önce eşi benzeri görülmemiş bir enerji kriziyle karşı karşıyadır. Petrolden doğal gaz, kömürden yenilenebilir enerji kaynaklarına enerjinin hemen hemen her alanında fiyat artışlarıyla kendisini gösteren kriz, Rusya-Ukrayna arasındaki gerilim tırmandıkça daha ileri seviyelere ulaşma riski taşımaktadır. 2008 küresel ekonomik krizinden daha ağır sonuçlara yol açacağı ön görülen kriz, çok sayıda ülkede ekonomik göstergeleri olumsuz etkilemeyi sürdürürken, başta AB üye ülkeleri olmak üzere kıtanın krizden ciddi yaralar aldığı açıkça görülmektedir (Daşçıoğlu, 2022). 2021 yılında kıta genelinde 30 milyon olan enerji yoksulluğu altında yaşayan insan sayısının 2022 yılında 80 milyona ulaşmasını bu kapsamda ele almak mümkündür.

2014 yılından itibaren süre gelen Rusya-Ukrayna arasındaki gerginlikler ve Moskova'yı hedef alan batı menşeli yaptırımlar 2022 yılında Avrupa'da enerji krizine dönüşmüştür. Buna karşın krizin sinyallerinin 2021 yılında ortaya çıkmaya başladığı görülmektedir. Çünkü doğal gaz, kömür ve elektrik fiyatları 2021 yılının son çeyreğinde geçtiğimiz on yılın en yüksek seviyesine yükselmiştir. Bu bağlamda 2021 yılındaki enerji fiyatlarının yakın geçmişte patlak veren Covid-19 krizinin ilk aylarında yaşanan tarihi düşüşün çok üstünde bir seviyeye yükseldiğini ifade etmek mümkündür.

Enerji fiyatlarında yaşanan baş döndüren tırmanış, küresel ekonominin toparlanma eğilimini tehdit edecek boyutlara ulaşacak düzeyde hızlı gerçekleşmektedir. Öyle ki eldeki

bulgular fiyatlardaki özellikle son dönemde yaşanan artışların küresel ekonomiyi tehdit ettiğine yöneliktir. Enerji krizini daha 2021 yılı sonundan bu yana en fazla hisseden Avrupa ülkeleridir. Rusya'nın Avrupa'nın enerji tüketimindeki payıyla birlikte ciddi ölçüde gerilimlerin yaşandığı göz önüne alındığında krizin ayrı bir boyutu ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda uluslararası camia, 2021 yılının son çeyreğinden itibaren ortaya çıkmaya başlayan enerji krizinin altında yatan ve ilk başlarda görünmeyen nedenin Şubat 2022 itibariyle yaşananların daha öncesinde Rusya olduğu konusunda hem fikir haldedir. Uluslararası camiayı bu yöndeki düşünceye iten çok güçlü deliller mevcuttur. Örneğın Kremlin'in Ekim 2021 itibariyle başlayan girişimlerini bu kapsamda ele almak mümkündür. Dolayısıyla Moldova-Rusya arasındaki doğal gaz çerçevesinde vuku bulan gelişmeler, son derece önemlidir. Öyle ki Moldova ve Rus enerji devi Gazprom arasında 30 Eylül 2021 tarihinde sona eren doğal gaz sözleşmesinin uzatılması konusunda taraflar anlaşmazlık içerisinde. Bu kapsamda taraflar arasındaki mevcut anlaşma bir aylık bir süre için uzatılmış ve Moldova, Ekim 2021 boyunca her bin metreküp doğal gazı 790 dolardan satın almıştır. Taraflar arasındaki anlaşmazlık konusu ise Ekim 2021 tarihindeki fiyatın bir önceki aya kıyasla yani 550 doların çok üstünde olmasıdır. Dolayısıyla Moldova öncekilerden farklı olarak Ekim 2021'de aynı miktardaki doğal gaza 240 dolar fazla ödemek zorunda bırakılmıştır (Necsutu, 2021). Bu bağlamda sonraki günlerde yaşananlarla birlikte değerlendirildiğinde, doğal gaz fiyatlarındaki ciddi yükselişin Avrupa'da yaşanan enerji krizinin bir parçası olduğu tartışmasız hale gelmektedir. Moldova-Rusya arasındaki doğal gaz anlaşmazlığını önemli hale getiren etmen, fiyatlardaki anlaşmazlıkların ötesindedir. Öyle ki Gazprom'un Moldova'ya yönelik girişimi, aslında fiyat anlaşmazlığının yanı sıra Kişinev yönetiminin itiraz ettiği 709 milyon dolarlık borcun ödenmesi isteğidir. Dolayısıyla olası bir aksi durumda Gazprom'un Moldova'ya yönelik kesinti tehdidi gündeme gelmektedir (Rosenberg, 2021).

Avrupa enerji krizinin habercisi olarak ele alabileceğimiz diğer gelişmeler Kuzey Akım 1 ve Kuzey Akım 2 ile ilişkili olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda Kuzey Akım boru hatlarının enerji kriziyle ilişkisi iki noktada ortaya çıkmaktadır. Bunlardan ilki, Kuzey Akım boru hatları kapsamındaki girişimler daha proje aşamasındayken AB üyesi ülkeler arasında anlaşmazlık konusu haline gelmesidir. Hatta söz konusu girişimler AB üye ülkeleri dışında kıta ülkesi olmamasına karşın ABD tarafından da ciddi tepkiyle karşılanmıştır. Bu bağlamda Kuzey Akım hatlarının en önemli niteliklerinden birisini, AB üyeleri arasındaki yaklaşım farklılıklarını ortaya çıkarması olarak ifade etmek mümkündür. Öyle ki o dönemlerde AB'nin hem kendi içerisinde hem de ABD ile Kuzey Akım konusunda görüş ayrılığı yaşadığı bilinmektedir.

Kuzey Akım hatlarının enerji kriziyle ilişkilendirebileceğimiz bir diğer nokta da yaptırımlar kapsamında ortaya çıkmaktadır. Bir bakıma Ukrayna krizi sonrasında başta ABD ve AB olmak üzere birçok ülkenin Rusya'ya yönelik uygulamaya koyduğu yaptırımlar, Kuzey Akım iletim hatlarıyla bağlantılı sürecin en önemli tetikleyicisidir. Yaptırımlarla iletim hatları arasındaki bağlantı ise Kuzey Akım 2 projesi kapsamında ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda Almanya gibi AB üyelerinden bazıları, ilk dönemlerde ABD'yi Kuzey Akım 2'ye yönelik yaptırımlara çekimsiz tavır takınırken, Polonya gibi bir kesim ise destekler tutum sergilemişlerdir. Ama yine üyeler arasındaki görüş ayrılıkları yaptırımların uygulamaya geçirilmesine engel teşkil etmemiştir. Böylesi bir ortamda AB'nin tutumu, doğal gaz ticaretinin Rusya'ya yönelik yaptırımların dışında bırakılması şeklinde olmuştur. Dolayısıyla, doğal gaz ticaretini kapsam dışı bıraksa da AB, artık Rusya nezdinde kendisine yönelik yaptırımları devreye sokan taraflardan birisi konumundadır.

AB'nin Rusya'ya yönelik yaptırımlarında doğal gazı kapsam dışı bırakması uzun süreli olmamıştır. Öyle ki daha 2021 yılında

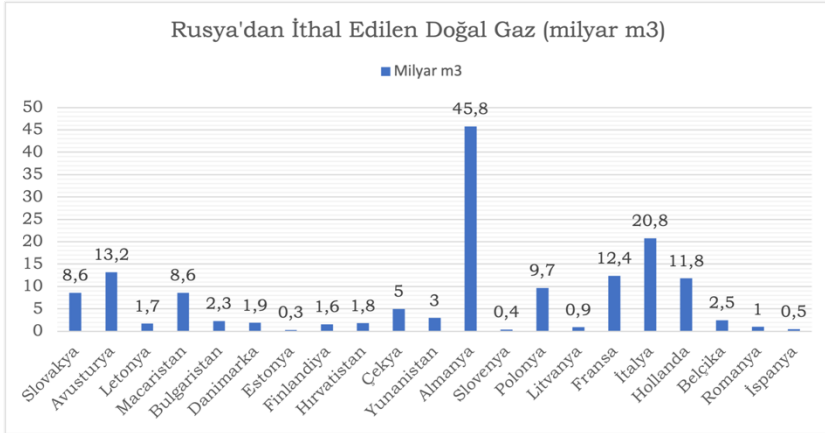
başta Almanya'nın yapmış olduğu açıklamalarda bu konu gündeme getirilmiş ve bu durum krizin tırmanmasına neden olmuştur. Buna karşın krizi tırmandıran sadece ultimatom niteliğinde açıklamalarla sınırlı değildir. Bu kapsamda Almanya'nın atmış olduğu somut adımların da kriz sürecini derinleştirdiğini ifade etmek mümkündür. Dolayısıyla Rusya'nın böylesi bir durum karşısında karşıt reaksiyon göstermesini de beklemek son derece yanlıştır. Öyle ki Kasım 2021 tarihindeki yaşanan hadisede Rusya'nın Almanya'nın tutumuna karşıt reaksiyon gösterdiği açıkça görülmektedir. Bu doğrultuda Almanya enerji piyasası düzenleyici kurumunun (Bundesnetzagentur-BNetzA), Rusya'dan Almanya'ya doğal gaz taşınması planlanan Kuzey Akım 2 boru hattına ruhsat vermeyi askıya alması sonrasında, Avrupa'da doğal gaz fiyatlarındaki yüzde 17 oranındaki artışı bu kapsamda ele almak mümkündür.

2021 yılı böyle bir ortamda geçmişken 24 Şubat 2022 tarihinden itibaren yaşanan hadiseler Avrupa'da ortaya çıkmaya başlayan enerji krizini bambaşka bir boyuta taşımıştır. Savaşla birlikte ortaya çıkan bu gelişmeler arasından enerji krizini en fazla derinleştiren şüphesiz stratejik enerji kaynaklarının Rusya'ya yönelik uygulamaya konulan yaptırımlar dizisine dahil edilmesiyle ortaya çıkmaktadır. Buna karşın Rusya'ya yönelik yaptırımlar şüphesiz enerji alanıyla sınırlı değildir. Örneğin 24 Şubat'ta başlayan Rusya-Ukrayna arasındaki çatışmalar Moskova'nın küresel ekonomik sistemden izole edilmesini amaçlayan yaptırımları beraberinde getirmiştir. Yaptırımlarla Rus ordusunun Ukrayna'dan çekilmesi hedeflenmektedir. ABD, AB, İngiltere ve Kanada'nın öncülük ettiği ilk ve en fazla etkili olması beklenen yaptırım Rusya'nın SWIFT sisteminden çıkarılmasıdır. Aralarında Merkez Bankası'nın da bulunduğu Rusya'da faaliyet gösteren çok sayıda bankanın uluslararası bankacılık mesajlaşma sistemi olarak tanımlanan SWIFT sisteminden çıkarılarak sınır ötesi ticari faaliyetlere erişimlerinin durdurulması

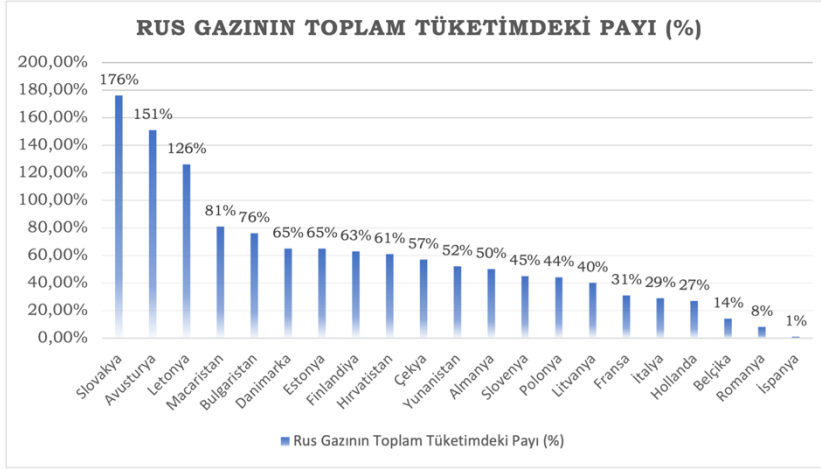
amaçlanmıştır. Bu yöntemle bilhassa Merkez Bankası'nın yurt dışındaki rezervlerine ulaşımı kısıtlanarak Rus ekonomisine ciddi zarar verilmesi beklenmektedir.

Enerji bağlamında ele alındığında çatışmaların başlamasının bir gün gibi kısa bir süre sonra AB'nin açıklamalarıyla konu farklı bir boyuta geçmiştir. Bu bağlamda AB Komisyonu Başkanı Ursula von der Leyen 25 Şubat'ta çok sayıda yaptırımın yanı sıra Rusya'nın enerji sektörüne, petrol rafinerilerinin modernizasyonunu engellemeye yönelik yaptırım uygulayacaklarını açıklamıştır (Özdemir Daşcıoğlu, 2022: 12).

Grafik 1: Rusya'dan İthal Edilen Doğal Gaz Miktarları

Kaynak: Arslan, 2022.

Grafik 2. Rus Gazının Toplam Tüketimdeki Payı

Kaynak: Arslan, 2022.

Enerji krizini tetikleyen unsurların başında şüphesiz ABD ve AB başta olmak üzere birçok Batılı ülkenin Ukrayna'nın destekleyicileri olmaları ve Rusya'ya yönelik yaptırım uygulamalarıdır. Böylesi bir durumda enerji krizinin yaşanması kaçınılmaz hale gelmektedir. Çünkü Batı'nın hedefindeki Rusya, 2019 ve 2020'den bu yana AB'nin en büyük doğal gaz ithalatçısıdır. AB'nin toplam doğal gaz ithalatında Rusya'nın payı yaklaşık olarak yüzde 40 seviyelerindedir. Örneğin Uluslararası Enerji Ajansı (UEA) verilerine göre 2021 yılında Avrupa'daki boru hatlarından günde 380 milyon metreküp doğal gaz pompalanmıştır. Bu ise yılda 140 milyar metreküp anlamına gelmektedir. Ayrıca Rusya'nın AB'ye gönderdiği LNG miktarı ise yıllık 15 milyar metreküpe karşılık gelmektedir (Euronews, 2022). Petrol ve kömür açısından da benzer bir durum karşımıza çıkmaktadır. AB ülkeleri petrolün yaklaşık yüzde 30'unu ve kömürün ise yüzde 54'ünü Rusya'dan temin etmektedir (Euronews, 2022).

Bilindiği üzere birçok kesime göre Rusya'nın doğal gaz satarak 'uyuttuğu' Avrupa, Kırım'ın 2014'te ilhaki ve Rusya'nın

Ukrayna sınırına asker yığılması krizlerine başlangıçta yeterli sert tepkiyi gösterememişti. Hatta Rusya'nın işgal girişiminden önce Almanya'nın Ukrayna'ya 5 bin miğfer göndereceklerini açıklamasını Ukrayna 'şaka' olarak kabul ettiğini açıklaması bunun göstergelerindendir. Ancak Rusya'nın 24 Şubat 2022'de Ukrayna'yı işgal girişimine başlaması, AB'nin bu yöndeki etkisiz tüm politikalarını değiştirmesine neden olmuştur. AB ülkeleri, Putin'in "Ruble ile ödeme şartı" sonrasında AB Komisyonu'nun, Rusya'dan petrol ithalatının yasaklanmasına yönelik teklifi onaylamasını bu kapsamda ele almak mümkündür (Arslan, 2022). Dolayısıyla bu tarihten sonra AB-Rusya arasında yeni bir kriz yaşanması durumu artık tam anlamıyla gözle görünür hale gelmiştir.

AB'nin kendi üyeleri arasındaki karşıt görüşlere rağmen petrol gibi kritik bir kaynağı yaptırımlara dahil etmesine Rusya kayıtsız kalmamıştır. Bu bağlamda Rusya'nın göreceli olarak sert bir karşı reaksiyon gösterdiğini ifade etmek mümkündür. Örneğin çatışmaların başlangıcından itibaren Rus doğal gaz şirketi Gazprom çeşitli nedenlerle batıya giden doğal gaz miktarını azaltmasını bu kapsamda ele almak mümkündür. Doğal gaz ihracatının azaltılması kapsamında en önemli dönüm noktalarından birisi Haziran 2022'de yaşanan hadiseyle ortaya çıkmıştır. Bilindiği üzere 14 Haziran 2022'den başlamak üzere en az bir büyük Avrupalı müşterisine "mücbir sebep" bildiriminde bulunan Gazprom, Kuzey Akım 1 boru hattından doğal gaz sevkiyatını zamanla "belirsiz bir süreliğine" durdurma noktasına kadar gitmiştir (Arslan, 2022). 14 Haziran 2022 tarihi bu süreçteki ilk aşama olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda Rus enerji devi Gazprom, 14 Haziran Salı günü yapmış olduğu açıklamasında, Kompresör ünitelerinin bakım ve onarımlarının yapılması için Alman şirketi Siemens'e gönderildiğini bu süreçte Kuzey Akım 1 hattından Almanya'ya günlük doğal gaz akışının azaltacağını ifade etmiştir (Le Monde, 2022). Söz konusu azalışa ilişkin açıklama ise şirketin Telegram hesabından duyurulmuştur. Bu

kapsamda Gazprom günlük 167 milyon metreküp olarak gerçekleşen akışın 100 milyon metreküpe kadar düşeceğini beyan etmiştir (Le Monde, 2022). Rusya'nın yapmış olduğu bu hamlesi ciddi yankılara neden olmuştur. Çünkü akışın azaltılması, bakım ve onarımlar gibi olağan nedenlere dayandırılrsa da uluslararası konjonktür Rusya'nın bu hamlesinin sonuçlarının olağanüstü ve çok daha ciddi olumsuzluklara neden olacağı bir hale gelmiştir. Kompresörler gibi hattın en hayati ekipmanlarından birisinin bakım ve onarım maksadıyla Siemens şirketine gönderilmesi ve tarihler, o dönemde uluslararası konjonktüre ilişkin ipuçları vermektedir. Öyle ki 24 Şubat 2022'de başlayan asker sevkiyatının hemen akabinde birçok batılı şirketle birlikte Alman menşeli Siemens de Rusya pazarından çekildiğini duyurmuştur. Bu bağlamda konjonktürle ilişkili olarak Rusya'nın bakım ve onarım olağan görünen açıklamalarının altında yatan temel motivasyonun aslında enerji kartının devreye sokulması olduğunu ifade etmek mümkündür. Gazprom'un akışla ilişkili açıklamalarından bir gün sonra meydana gelen gelişmeler söz konusu ifadeyi destekleyici niteliktedir. Öyle ki 15 Haziran 2022'de Gazprom Alman Siemens şirketine bakım için gönderilen bazı teknik ekipmanların henüz dönmemesi nedeniyle Kuzey Akım 1 hattında kullanılan bir gaz kompresörünün daha kapatılacağı bilgisini paylaşmıştır. Bu bağlamda Gazprom yaptığı yazılı açıklamada "Kuzey Akım boru hattına gaz tedariki, 16 Haziran itibarıyla günlük 67 milyon metreküpe kadar sağlanabilir" ifadeleri kullanılmıştır (Abay, 2022).

Rusya'nın enerji kartını devreye sokması sadece Kuzey Akım'la sınırlı değildir. Dolayısıyla Rusya, ruble ile ödemeye karşı çıkan bir takım AB ülkelerine yönelik son derece kritik uygulamalar gerçekleştirilmiştir. Gazprom'un rubleyle ödeme yapmayı reddettikleri gerekçesiyle Polonya, Bulgaristan, Danimarka, Finlandiya ve Hollanda'ya doğal gaz sevkiyatını durdurmasını bu kapsamda ele almak mümkündür. AB açısından bu hadise

son derece ciddi bir tehdit niteliği taşımaktadır. Çünkü söz konusu kesintiler, 2021'den itibaren Ukrayna'dan Avrupa'ya iletilen doğal gaz sevkiyatının yüzde 50 azalması ve halihazırda Kuzey Akım 1'deki yaşananlarla birlikte değerlendirildiğinde güvenlik tehdidinin ortaya çıkması kaçınılmaz hale gelmektedir.

Kuzey Akım 1 yoluyla arzı Haziran ayında kapasitenin yüzde 40'ına, Temmuz'da da yüzde 20'ye düşüren Rus Gazprom şirketi, bakım sorunları ve ekipman iadesini ve kurulumunu engellediğini belirterek kendisini hedef alan yaptırımlara işaret etmektedir (CNN Türk, 2022). Rus enerji devinin üst yöneticileri tarafından yapılan açıklamalar bunun göstergelerindedir. Bu bağlamda Rus enerji şirketi Gazprom'un Yönetim Kurulu Başkan Yardımcısı Vitaliy Markelov, Kuzey Akım'daki bazı ekipmanlara zamanında bakım yapılmaması ve yaptırımlar nedeniyle hattaki gaz akışının düştüğünü belirtmiştir (Gazete Durum, 2022). Ayrıca söz konusu motorun hâlâ teslim edilmediğini aktaran Markelov, "Bu motorun Rusya'ya teslim edilmesi ve diğer motorların da bakım için gönderilmesine yönelik yaptırım riskleriyle ilgili soru işaretleri de devam ediyor. Siemens, bu sorunları çözmek için gerekli çalışmaları yapmıyor" diye konuşmuştur (Gazete Durum, 2022). Yapılan açıklamalarda motorlardaki teknik sorunlara dikkat çekildiğine tanıklık edilmektedir. Bu bağlamda Kuzey Akım'daki gerekli basıncı sağlayabilmek için kompresör istasyonunda 6 doğal gaz kompresör ünitesinin kullanıldığını ifade eden Markelov, "Boru hattının planlanan kapasitesini kullanabilmek için beş türbinin çalışır durumda olması ve birinin yedekte olması gerekiyor. Şimdi istasyonda sadece bir motor çalışır durumda, geri kalanlarda teknik arızalar var veya bakım süreleri gelmiş durumda" değerlendirmesinde bulunmuştur (Gazete Durum, 2022).

Eylül 2022'de önceki açıklamalarına paralel şekilde Gazprom CEO Yardımcısı Vitaliy Markelov, Kuzey Akım 1 doğalgaz boru hattındaki arızalı ekipmanın Siemens Energy tarafından tamir

edilene kadar Avrupa'nın en büyük boru hattından gaz akışı olmayacağını söylemiştir³ (T24, 2022). Avrupa, en büyük doğalgaz tedarikçisi olan Rusya'nın gaz akışını kısmasının ardından tarihinin en ciddi doğalgaz krizi ile karşı karşıya kalmıştır. Rus tarafı teknik nedenleri öne sürerken AB'nin bu olayın siyasi bir karar olduğunun altını çizmektedir.

Bu bağlamda AB Komisyonu Enerjiden Sorumlu Üyesi Kadri Simson önemli açıklamalarda bulunmuştur. Rusya'dan Avrupa'ya doğal gaz sevkiyatındaki düşüşün teknik nedenlere dayanmadığını belirten Simson, "Bu siyasi gerekçeli bir adım ve buna hazır olmalıyız" ifadelerini kullanmıştır (Euronews, 2022).

Kuzey Akım 1 hattından Avrupa'ya gönderilen doğal gazın akışındaki düşüşler, Avrupa ülkelerinde enerji krizinin olumsuz yöndeki etkilerini daha üst seviyelere taşımasına karşın, AB'nin Rusya'ya yönelik yaptırımlarını engelleyici nitelikte olmamıştır. Dolayısıyla ilerleyen süreçte AB, yeni yaptırım paketlerini devreye sokmaya başlamıştır. Şüphesiz Rusya tarafı bu duruma kayıtsız kalmamıştır. Bu bağlamda özellikle Rusya-Ukrayna arasındaki çatışmaların şiddetlenmesiyle birlikte AB'nin, en fazla enerji ithal ettiği ülke olan Rusya'ya karşı aldığı yaptırım kararlarının, Putin yönetiminin karşı eylemlerini de beraberinde getirdiğini ifade etmek mümkündür. Doğal gaz akışının tamamen kesilmesini bu kapsamda ele almak mümkündür. Rusya'nın bu eylemi dünya gündeminde bomba etkisi yaratmış ve tam anlamıyla Avrupa'ya meydan okuma şeklinde yorumlanmıştır. Gaz akışını kesen Putin'in "Gaz, petrol, kömür, kalorifer yakıtı

³ Rusya'nın Vladivostok kentinde düzenlenen Doğu Ekonomik Forumu ziyaretinde Reuters'a konuşan Gazprom CEO Yardımcısı Vitaly Markelov, Kuzey Akım 1'de akışın ne zaman başlayacağı sorulduğunda, "Bunu Siemens'e sormalısınız. Önce onların ekipmanı tamir etmesi gerekiyor" demiştir. Münih merkezli Siemens Energy yaptığı açıklamada Gazprom'un aktardığı soruna anlam veremediğini belirtmiştir. Siemens, Portovaya kompresör istasyonunda işler durumda olan son türbin motorundaki yağ sızıntısının, boru hattının kapanmasını gerektirmediğini belirtmiştir (T24, 2022).

sağlamayacağız. Hiçbir şey sağlamayacağız. Batı bu kış donmuş olacak” şeklindeki ifadelerini Avrupa’ya meydan okuma yönündeki düşünceleri desteklemektedir (HaberTürk, 2022). Bununla birlikte Gazprom şirketi Eylül 2022’de imalı reklam videosu yayınlamıştır. Rus enerji devi Gazprom’un Kuzey Akım’dan gaz akışının durdurulması sonrası dikkat çeken bu reklamda “Uzun bir kış olacak” sloganını kullanılmasını bu kapsamda ele almak mümkündür (TRT Haber, 2022).

Eylül 2022’de enerji kriziyle ilişkili çok önemli gelişmeler meydana gelmiştir. Bu bağlamda 2 Eylül 2022 tarihinde Rusya’nın Kuzey Akım 1 hattından Avrupa’ya giden gaz akışını süresiz durdurduğunu açıklaması önemli bir dönüm noktası olmuştur. Dolayısıyla Rus enerjisine ciddi oranlarda bağımlı olan AB için bu durum büyük bir ulusal güvenlik tehdidi anlamına gelmektedir. Çünkü Kuzey Akım’ın durdurulmasıyla birlikte Rusya’dan Avrupa’ya giden doğal gaz için bir güzergâh daha kapanmış ve AB’nin elinde sadece TürkAkım kalmıştır. Bu bağlamda AB ekonomisinin işlevselliğinin sürdürülebilirliği noktasına hayati rol oynayan Rus enerjisinin ciddi oranlarda kesilmesiyle birçok alanda yeni krizlerin ortaya çıkmaya başladığını ifade etmek mümkündür. AB sanayi sektörü bunların başında yer almaktadır. Hatta özellikle son günlerdeki gelişmeler ışığında AB endüstrisinin ciddi bir kriz içerisinde olduğu söylenebilir. AB genelinde birçok fabrikanın faaliyetlerini durdurmasını ve sektörün önde gelen temsilcilerinin tehdit altında oldukları yönündeki ifadelerini bu kapsamda ele almak mümkündür. Bu bağlamda Damco Alüminyum fabrikası 2022 Eylül başında “enerji fiyatlarındaki aşırı yükselme ve devlet desteğinin olmaması” sebebiyle üretimini geçici olarak durduğunu; diğer taraftan, Çinko üreticisi Nyrstar da 1 Eylül 2022 itibarıyla üretimi tamamen durdurduğunu açıklamıştır. Şüphesiz bu hadiseler sadece Hollanda’yla sınırlı değildir. AB’nin lokomotifleri olarak nitelendirilen birtakım ülkelerde de benzer hadiseler her geçen

gün karşımıza çıkmaktadır. Örneğin Alman alüminyum devi Speira GmbH, alüminyum üretimini yüzde 50 azaltacağını duyurmuştur. Bununla birlikte Üretim kesintisinin Ekim ayında başlayacağını ve zorunlu işten çıkarmaların planlandığını açıklayan şirket, “Diğer birçok Avrupalı alüminyum döküm tesisiyle benzer zorluklarla karşı karşıyayız. Enerji fiyatları son aylarda çok yüksek seviyelere ulaştı ve yakın zamanda düşmesini beklemiyoruz” dedi. Ayrıca Fransa’da 77 yıldır faaliyet gösteren cam üreticisi Duralex, yüksek enerji maliyetlerinin imalatın normal şartlarda devam etmesine imkân tanımadığını ve bu nedenle üretimi durdurma karar aldıklarını açıklamıştır. Yılda 30 milyon euro ciro yapan şirketin, 3 milyon euroluk enerji faturası ödediği açıklanmıştır. İşve’te de benzer durumlar yaşanmıştır. Bu bağlamda İşve’teki kâğıt fabrikası Lessebo da artan elektrik fiyatları sebebiyle üretimde frene basmış ve şirket yetkilileri kapanmaya ilişkin olarak yaptığı açıklamada, yıllık ödedikleri 30 milyon kron elektrik faturasının 190 milyon krona çıktığını belirtmiştir. Romanya’da ise alüminyum üreticisi “Alro Slatina” yükselen enerji fiyatları nedeniyle Mayıs 2023’e kadar üretime ara verdiğini duyurmuştur (Bayar, 2022).

Doğal gaz akışındaki kesintiler ciddi sorunlar yaratsa da ilerleyen süreçte eski düzene geçileceği düşüncesi küçük bir ihtimal de olsa canlılığını korumaktaydı. Ancak bu da uzun vadeli olmamıştır. Çünkü kısa bir süre içerisinde bu ihtimalleri ortadan kaldıracak gelişmeler meydana gelmiştir. Kuzey Akım 1 ve Kuzey Akım 2 hatlarında sızıntıların meydana gelmesiyle ilişkili gelişmeleri bu kapsamda ele almak mümkündür. Öyle ki Eylül 2022’nin son günlerinde Rusya’dan Almanya’ya doğal gaz taşıyan Kuzey Akım 1 hattının İşve ve Danimarka karasularındaki iki noktasında sızıntı tespit edildiği haberleri gündeme bomba gibi düşerken, benzer durumun Kuzey Akım 2 hattında da meydana geldiğinin açıklanması birçok şeyin kökten değişmesine neden olmuştur. Fakat bu değişimler hattaki sızıntılar kaynaklı değildir. Çünkü Kuzey Akım 1 ya da

Kuzey Akım 2 hattındaki akış halihazırda zaten durdurulmuştur. Dolayısıyla değişimler kapsamındaki asıl faktörler yaşanan sızıntıların nedenlerinin araştırılması noktasında ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda ilk etapta nedeni belli olmayan sızıntılar için sabotaj ihtimalinin gündeme gelmesinin sürecin gidişatını ciddi ölçüde etkilediğini ifade etmek mümkündür. Kısa bir süre sonra ihtimaller yerini gerçeklere bırakmaya başlamıştır. İsveçli Savcı Mats Ljungqvist, Baltık Denizi'nde, Rusya'ya ait Kuzey Akım 1 ve Kuzey Akım 2 boru hatlarında yaşanan ve İsveç sahasında bulunan gaz sızıntılarına yönelik araştırmalarda sabotaj şüphesinin güçlendiğini bildirmesini bu kapsamda ele almak mümkündür (Altuntaş, 2022). Sabotaj ihtimalini güçlendiren bulgular kısa bir süre içerisinde ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu bağlamda ilk olarak Danimarka ve İsveç sızıntıların kaza değil, kasıtlı bir eylemin sonucu olduğuna yönelik işaretler bulunduğunu açıklamıştır. Bununla birlikte AB de boru hatlarındaki gaz sızıntılarının kasıtlı bir eylemin sonucu olduğunu, tesadüfi olmadığını kaydetmiştir (Altuntaş, 2022). Dolayısıyla enerji krizi daha ciddi bir boyuta ulaşmıştır. Tüm bunlar ışığında AB'nin ciddi krizlerle karşı karşıya olduğunu ve özellikle Eylül 2022'den itibaren bunlarla mücadele edildiği yeni bir döneme geçildiğini ifade etmek mümkündür.

Avrupa Enerji Krizi ve Alınan Başlıca Önlemler

Enerji krizinin tırmanmasıyla birlikte başta AB üyeleri olmak üzere birçok kıta ülkesi birbiri ardına önlem paketlerini devreye sokmaya başlamışlardır. Bu bağlamda Avrupa ülkelerinin, Rusya-Ukrayna arasında başlayan çatışmalarla birlikte yaşanan enerji krizini hafifletmek için fatura desteği, doğrudan ödeme, sübvansiyon ve vergi indirimleri gibi çeşitli önlemler aldıklarına tanıklık edilmektedir. Öyle ki Avrupa'da enerji maliyetlerindeki artışlar, düşük gelirli orantısız bir şekilde etkilerden, halihazırda var olan eşitsizliği daha da arttırmaktadır. Örneğin Avro bölgesinde yıllık enflasyon, savaşın körüklediği gıda ve enerji maliyetlerindeki büyük

artışın da etkisiyle yüzde 9 seviyesini aşmış durumdadır. Enerji maliyetleri açısından AB Komisyonu'nun yayınlamış olduğu rapor bu kapsamda ortaya çıkan tabloyu gözler önüne sermektedir. AB Komisyonu'nun raporuna göre, 2022 yılının ilk çeyreğinde toptan elektrik fiyatları geçen yılın aynı çeyreğine kıyasla İşpanya ve Portekiz'de yüzde 411, Yunanistan'da yüzde 343, Fransa'da yüzde 336 ve İtalya'da yüzde 318 artmıştır. Bununla birlikte Avrupa'nın gösterge elektrik fiyatı, Ağustos 2022'de Almanya'da ilk kez megavat saat başına 700 avroyu geçmiştir. Böylece, 2023 teslimatlı elektriğin fiyatı son 5 yılın mevsimsel ortalamasının 14 katına ulaşmıştır. Bu denli olumsuz bir tablo karşısında Avrupa'da hükümetler halkı enerji tasarrufuna motive etmek için kampanyalar başlatırken, aynı zamanda krizi hafifletmek için vergi indiriminden nakit ödemeye varan çeşitli tedbirler açıklamaktadırlar (Gönültaş, Şeker ve Okay, 2022).

Enerji krizi karşısında Avrupa lkelerinin almış olduğu önlemleri iki başlık altında değerlendirmek mümkündür. Bunlardan ilki özellikle Rus enerjisine ciddi oranlarda bağımlı olan ülkelerin bireysel olarak da ifade edebileğimiz kendi içerindeki alınan önlemlerdir. Bu bağlamda rneğin Fransa'nın ana enerji sağlayıcısı EDF Grubu, zarar ederek yüksek enerji fiyatlarını tüketicilere yansıtmaama yönünde bir anlayışı benimsediği görülmektedir. Benzer Şekilde ülkede devlet tarafından yakıtta litre başına 18 avro sentlik indirim yapılmıştır. Ayrıca düşük gelirli hanelerde artan enerji maliyetlerine yardımcı olmak için bir kereye mahsus 100 avro ödeme sağlanmıştır. Fransa'yla birlikte enerji krizine karşı önlem alan bir diğer ülke ise Almanya'dır. Almanya'da hkmet, artan enerji fiyatları karşısında vatandaşlarına yardımcı olmak için 30 milyar avroluk iki yardım paketi hazırlamıştır. Ayrıca artan enerji fiyatlarının halka en alt düzeyde yansıtılması amacıyla vergi mükellefi her çalışana bir defaya mahsus 300 avro ödeme yapılması kararlaştırılmıştır. Bununla birlikte Almanya'da akaryakıt vergisi benzinde litre

başına 30 sent, mazotta ise 14 sente düşürülmüştür (Gönültaş, Şeker ve Okay, 2022). Benzer uygulamalar Madrid hükümetince de devreye sokulmuştur. Bu bağlamda İspanya, enerji fiyatlarındaki KDV'yi yüzde 21'den 10'a düşürürken, elektrikten alınan vergiyi de yüzde 8'den 0,5'e indirmiştir. Bununla birlikte Hollanda'da KDV oranlarını ciddi ölçüde düşüren bir diğer ülkedir. Hollanda hükümeti enerjide KDV'yi yüzde 21'den 9'a indirmekle birlikte akaryakıt verisinde yüzde 21 indirim sağlamıştır. Ayrıca AB üyesi başlıca ülkeler gibi İngiltere'de benzer uygulamaları tercih eden önemli devletlerdendir. Bu bağlamda İngiliz Hükümeti düşük gelirli hane halkı için enerji sağlayıcılarına otomatik ödemeli 400 sterlinlik enerji indirimi açıklamıştır. Bunun yanı sıra devlet yardımı alan haneler için de 400 sterlinlik indirim ek olarak bir defaya mahsus 650 sterlinlik "hayat pahalılığı" ödemesi yapılmasına karar verilmiştir (Gönültaş, Şeker ve Okay, 2022).

Enerji krizi karşısında Avrupa ülkelerinin almış olduğu önlemler kapsamında bir diğer başlık AB tarafından devreye sokulan uygulamalarla ilişkilidir. Bu bağlamda ilk olarak AB, Rusya'dan doğal gaz akışının kesintiye uğraması ihtimaline karşı bir acil durum planı hazırlamıştır. Plan kapsamında bütün üye ülkelerin gaz tüketimlerini yüzde 15 azaltmalarına karar verilmiştir. Böylece, yılda yaklaşık 400 milyar metreküp gaz tüketen AB ülkelerinin yıllık 45 milyar metreküp daha az gaz kullanması hedeflenmiştir (Şeker, 2022). Ayrıca AB, üye ülkelerdeki yer altı doğal gaz depolarının kış aylarına kadar doldurulmasını zorunlu kılacak yasal düzenlemeler de hazırlamıştır. Bu çerçevede, doğal gaz depolarının 1 Kasım'a kadar yüzde 80 doldurulması hedefi belirlenmiştir. Bu bağlamda Rusya'nın Avrupa'ya Kuzey Akım boru hattından doğal gaz sevkiyatını süresiz kesmesinin ardından AB üyesi ülkelerin enerji bakanları, hızla artan elektrik ve doğal gaz fiyatlarına karşı alınacak yeni tedbirleri belirlemek üzere Eylül 2022'de bir araya gelmişlerdir. Gerçekleştirilen mini zirvede önemli kararların alındığı görülmektedir. AB ülkeleri, AB

Komisyonu'na derhal dūřuk maliyetli elektrik üreticilerinin gelirlerinin sınırlandırılmasını, fosil yakıt firmalarından katkı alınmasını, doğal gaza tavan fiyat uygulanmasını, elektrik talebinin dūřürülmesini ve enerji şirketlerine likidite sağlanmasını içeren yasal düzenleme hazırlama görevi verilmesini bu kapsamda ele almak mümkündür (Şeker, 2022).

Eylül 2022 tarihinde alınan önlemlerin beklendiği ölçüde etki etmemesi ve Rusya'nın geri adım atmaması üzerine AB liderleri Ekim 2022'de tekrar bir araya gelmişlerdir. Bu bağlamda Avrupa Birliği ülkeleri, Rusya'nın Ukrayna işgali sonrası başlayan enerji krizini kontrol altına almak ve ortak önlemler aramak için iki günlük zirvede Ekim ayında tekrar bir araya gelmişlerdir. Ağırlıklı olarak enerji piyasasında geçici tavan fiyatı uygulamasına geçilmesi ve "Moskova'ya yeni yaptırımlar" konularını değerlendiren liderlerin toplantı sonunda tam anlamıyla ortak bir karar alamadığına tanıklık edilmiştir. Öyle ki ev sahibi Avrupa Birliği Konseyi Başkanı Charles Michel'in, iki günlük liderler zirvesinin "zor olacağını" belirten açıklamaları bunun göstergelerindedir. Bununla birlikte Birlik ülkeleri Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin'e karşı genel olarak ortak duruş sergilerken, Macaristan lideri Victor Orban, Brüksel'in Rusya'ya uyguladığı yaptırımların Putin'e değil, AB vatandaşlarına zarar verdiği yönündeki açıklamaları, ortak karar alınması yönündeki görüş ayrılıklarının bir diğer göstergelerindedir. Bu bağlamda Almanya ve Hollanda tarafından yapılan açıklamalar da söz konusu durumu destekleyici yöndedir. Öyle ki AB ülkelerinin çoğu, doğal gaz fiyatlarına üst sınır getirilmesi önerisini benimsemeye hazır olmasına karşı Almanya ve Hollanda bu konuda önemli sorunların olabileceğine dikkat çekmektedir. Örneğin üst düzey bir Alman yetkili "yapay nitelikteki piyasa müdahalelerinin hem doğal gazın mevcudiyeti hem de hükümetler ve tüketiciler için onu kurtarmaya yönelik teşvikler üzerinde olumsuz sonuçları olabileceğini" savunurken, Hollanda tarafından da benzer yorumlar yapılmıştır (Euronews, 2022). Bu doğrultuda

AB liderleri arasındaki en sert tartışmaların ithal doğal gaz tavan fiyat uygulanması noktasında yaşandığını ifade etmek mümkündür. Çünkü aralarında Fransa, İtalya, İspanya ve Belçika'nın da bulunduğu AB üyesi 15 ülke, ithal doğal gaz tavan fiyat uygulamaya yönelik bir plan hazırlanmasını istiyordu. Buna karşın Almanya, Hollanda, Danimarka ve bazı ülkeler ise bu aşamada doğal gaz fiyatlarına tavan getirilmesine sıcak yaklaşmamaktadırlar. Gaza tavan fiyat getirilmesinin enerji arz güvenliğini riske sokacağı görüşünde olan bu ülkeler, uygulamanın özellikle kış aylarında doğalgaz tedarikine zarar verebileceğini iddia etmektedirler (Sputnik Türkiye, 2022).

Enerji krizine çözüm bağlamında AB üyesi ülkelerin temsilcileri ve liderleri kısa zaman aralıklarıyla birçok üst düzey zirvede bir araya gelmişlerdir. Buna karşın AB'nin enerji krizine çözüm konusunda henüz tek yürek olamadığı görülmüştür. Bu süreçte alınan önlemlerden en önemlisi Rusya'ya alternatif olarak ABD'den LNG tedarikinin devreye sokulmasıyken, bu durum fayda-maliyet noktasında ciddi şekilde eleştirilmektedir. Bu süreçte Rusya dikkat çekici bir hamle yapmıştır. Öyle ki Rusya'nın yapmış olduğu söz konusu hamlesi dünyanın önde gelen medya kuruluşlarınca "AB krizle boğuşurken Putin şapkadan ilk tavşanı çıkardı" şeklinde uluslararası kamuoyuna duyurulmuştur. Bu bağlamda AB enerji krizine çözüm noktasında henüz tek yürek olamadığı bir ortamda, Putin'se doğal gazı "Avrupalı dostlarımız isterse" Türkiye'de kurulacak bir gaz merkezinden alabilirler diyerek, krizin sorumluluğunu adeta AB liderlerine atmıştır. Söz konusu açıklamanın Rus hükümetine yakın kaynakların savaşın 3 ila 5 sene arasında sürebileceğini öne sürdüğü bir zamana denk gelmesi son derece önemlidir. Öyle ki bu durumda, savaş sürecinde zaten önemli bir konumda olan Türkiye, artık enerji krizinin çözümünde de kilit bir aktör olarak karşımıza çıkmaktadır (Milliyet, 2022).

Rusya-Ukrayna Savaşında Kilit Aktör Türkiye

Rusya-Ukrayna arasında 24 şubat 2022 tarihinde patlak veren çatışmaların başından bu yana hemen hemen her aşamasında Türkiye'nin kilit roller üstlendiğine tanıklık edilmiştir. Bu bağlamda Türkiye'nin çatışma sürecinde ortaya çıkan her türlü krizin çözümü noktasında en etkili aktörlerden birisi olduğunu ifade etmek mümkündür. Türkiye'nin çatışmalar sürecinde üstlenmiş olduğu ilk rol, barışın temini için taraflar arasındaki arabuluculuktur. Öyle ki taraflar arasında Türkiye'nin müdahil olmadığı temaslar gerçekte de bunlardan tam anlamıyla somut çözümler alınmamıştır. Örneğin 24 şubat 2022 tarihinde Rusya'nın Ukrayna'yı işgal etmesi sonrasında taraflar ilk kez 28 şubat 2022'de Belarus sınırında bir araya gelmişlerdir. Ancak birkaç tur süren yüz yüze görüşmeler, iki hafta boyunca kayda değer bir ilerleme olmadan durmuştur. Hatta Ukrayna, müzakere heyetindeki bazı yetkililerin burada yapılan görüşmelerde zehirlendiğini bile iddia etmiştir. Bunun yanı sıra Ukrayna Devlet Başkanı Volodimir Zelenskiy, savaşta Rusya'ya doğrudan lojistik destek veren ve orduların topraklarını kullanmasına izin veren bir ülkede görüşmelerin yapılması konusundaki memnuniyetsizliğini açıkça dile getirse de yer değişikliği yapılmamış ve Belarus'taki görüşmeler uzamasına rağmen ilerleme kaydedilememiştir. Bunun üzerine Zelenskiy, Ankara'dan görüşmelerin Antalya veya İstanbul'da yapılmasını, bu talebinin Rusya'ya iletilmesini rica etmiştir. şüphesiz Ukrayna tarafı, hem gerekli görülen durumlarda Erdoğan'ın Putin'le olan yakınlığının devreye sokulabilmesi hem de iki tarafın da güven duyduğu bir ortamda görüşmelerin daha yapıcı şekilde ilerleyebileceğini öngörerek bu teklifi yapmıştır. Putin'in bu teklife olumlu yaklaşması üzerine görüşmelerin İstanbul'da, doğrudan Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın ev sahipliğinde olması için Cumhurbaşkanlığı Dolmabahçe Çalışma Ofisi'nde yapılması üzerine uzlaşma sağlanmıştır (Göksedef, 2022). Böyle bir ortamda İstanbul görüşmeleri sürecine geçilmiştir. İstanbul görüşmeleri

sırasında Türkiye'nin kilit rolü de ortaya çıkmaya başlamıştır. Ukrayna'nın talebini bu kapsamda ele almak mümkündür. Öyle ki Ukrayna, NATO'ya ve herhangi bir askeri ittifaka katılmaması yani resmen tarafsızlık sözü vermesi karşılığında Türkiye dahil bazı ülkelerin garantör olmasını talep etmiştir.

Ukrayna tarafından gelen bu fikir ise Ankara tarafından olumlu karşılanmıştır. En başta Türkiye'nin önemi, savaşan tarafların güvendiği bir ülke olması açısından savaşın gidişatını değiştirebilecek müzakere görüşmelerine ev sahipliği yapıyor olmasıdır. Türkiye, her iki tarafla da iş birliğine dayalı ilişkilere sahip olduğu için, savaş boyunca herhangi bir taraf seçmeyerek Rusya'yı kınamakla yetinmiştir. Kısacası, Türkiye, Rusya'nın Ukrayna'ya yönelik saldırganlığını eleştirse de Rusya'ya karşı yapılan NATO veya AB yaptırımlarına dahil olmamıştır. Dolayısıyla Türkiye'nin barışın tesis edilmesi yönündeki yaklaşımı, süreçte kilit rol oynamasında son derece etkili olmuştur. Öyle ki Rusya-Ukrayna Savaşıyla ilgili bağımsız bir politika izleyen Türkiye, diplomatik yollarla gerginliğin tırmanmasını engellemeye ve krizin çözümüne katkıda bulunmaya çalışmaktadır. Bu sebeple, önemli bir role sahip olan Türkiye, sorunun Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) kapsamında yeniden canlandırılarak çözülmesi gerektiğini savunmaktadır. Savaşın taraflarından Ukrayna ise, NATO'yu işin içine çekerek bir çözüme ulaşmaya çalışmaktadır. Sorunu NATO ittifakı üzerinden çözmeye çalışan ve duruma güvenlik perspektifinden bakan ABD gibi bazı Batılı ülkelerin aksine, Türkiye konuya siyasi bir perspektiften yaklaşmayı tercih etmiştir (Gökçelik, 2022).

Tahıl Koridoru Anlaşması ve Türkiye

Türkiye'nin çatışma sürecinde üstlenmiş olduğu rollerden bir diğeri ortaya çıkan olumsuzlukların çözümü noktasında ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda barışın tesisi için yoğun çaba gösteren Ankara'nın çatışmaların neden olduğu krizlerin bertaraf edilmesi noktasında da girişimlerde bulunduğu

ifade etmek mümkündür. Gıda krizini bunun örneklerindedir. Çünkü Koronavirüs (COVID-19) salgını nedeniyle zaten yaşanmakta olan küresel gıda kıtlığı savaşın etkileri ile daha da derinleşerek küresel bir gıda krizine dönüşmüştür. Çatışmalar devam ettikçe gıda pahalılığı ve gıda kıtlığına dair olumsuz öngörüler aşamalı bir şekilde gerçeğe dönüşmeye başlamıştır. Öyle ki Ukrayna ve Rusya'nın dünya ölçeğinde en çok tahıl üreten ülkeler arasında yer aldığı düşünöldüğünde savaş milyonlarca ton tahılın üretimini ve ihracatını engelleyerek fiili ve potansiyel gıda krizine neden olmaktadır. Bu durumla alakalı Acer (2022: 1) aşağıdaki yorumlarda bulunmuştur:

“Ukrayna küresel buğday ihracatı sıralamasında dünyada 10. sırada yer alan bir ülke olarak tahıl ihracatının yaklaşık yüzde 95'ini Karadeniz limanları üzerinden yapmaktadır. Keza Karadeniz Rusya için de gıda ihracatı açısından elzem bir rotayı oluşturmaktadır. Savaşın Karadeniz'de abluka ve mayınlama üzerinden oluşturduğu güvensiz ortam bu bölgeden tahıl ve gıda ihracatını durma noktasına getirmiştir. Savaşın meydana getirdiğı diğere olumsuz şartlarla birlikte düşünöldüğünde Karadeniz'in savaş şartlarında da ulaşım açısından güvenli bir hale getirilmesi mevcut küresel gıda krizinin engellenmesi için elzem bir unsuru oluşturmaktadır”

Dolayısıyla bu şartlar altında gıdanın serbest akışı için Türkiye'nin devreye girmesi kaçınılmaz hale gelmektedir.

Türkiye çatışmaların başlamasından itibaren Ukrayna tahılının dünyaya ihracatının önündeki en önemli engel olan Karadeniz'den güvenli geçişin sağlanması maksadıyla bir uzlaşma sağlanması için ciddi çaba göstermiştir. Cumhurbaşkanı düzeyinde devam ettirdiğı yoğun çabalar sonucu “Tahıl ve Yiyecek Maddelerinin Ukrayna Limanlarından Emniyetli Sevki Anlaşması” ya da kısaca “tahıl koridoru

anlaşması” 22 Temmuz 2022’de İstanbul’da imzalanmıştır (Acer, 2022: 3). Anlaşma Rusya ve Ukrayna’nın aynı belgede bir araya gelmediği ama içeriği aynı olan iki ayrı belge şeklinde Ukrayna ve Rusya’nın yanı sıra Türkiye ve BM tarafından imzalanmıştır. Mutabakatın dört ay boyunca geçerli olması ve sonrasında itiraz olmaması halinde yenilenmesi planlanmıştır. Anlaşma, Ukrayna ve Rusya’nın Karadeniz limanlarından üç güvenli koridor oluşturmaktadır. İstanbul’da inşa edilecek bir Ortak Koordinasyon Merkezi bu limanlardan gelen veya bu limanlara giden tüm ticaret gemilerinin güvenli geçişini koordine etmekten sorumlu olacak ve tüm tarafların temsilcilerinden oluşacaktır. Böylelikle tahıl koridorunu kullanan gemilerin kargolarının Türkiye tarafından oluşturulacak noktalarda Rusya’nın da katılımıyla denetlenmesi sağlanacaktır. Zira Rusya, Ukrayna’ya yük almaya gelecek kargo gemilerinin silah ve askerî malzeme taşımalarının engellenmesini talep etmektedir (Acer, 2022: 3). Ayrıca Rusya’nın tarım ürünlerinin dahil edilmesine Ukrayna’nın başta itirazına rağmen anlaşma Rus ürünlerini de kapsamaktadır. Moskova yönetimi, ABD ve AB tarafından Rusya’ya uygulanan yaptırımların buğday, gübre ve diğer gıda ürünlerinin ticaretini kolaylaştıracak şekilde uygulanacağı da kabul edilmiştir. Böylelikle BM ve Türkiye tarafından Rusya ile ayrı bir mutabakat zaptı imzalanarak gıda ve gübre sevkiyatının mevcut yaptırımlardan kaynaklanan kısıtlamalara tabi olmadan ihraç edilebilmesinin önü açılmıştır (Acer, 2022: 3). Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın ifadeleri ile tahıl koridoru anlaşması “Afrika’dan Ortadoğu’ya, Amerika’dan Asya’ya dünyadaki milyarlarca insanı bekleyen açlık tehlikesinin önünün alınmasına” katkı sağlayacaktır. BM genel sekreteri ise bu anlaşmanın görev süresi boyunca gerçekleştirdiği belki de en önemli iş olduğunu belirterek Cumhurbaşkanı Erdoğan’a “ısrarlı çabaları” nedeni ile teşekkür etmiştir (Acer, 2022: 3).

Tahıl koridoru anlaşması dünya çapında Türkiye’nin prestijini olumlu yönde etkilemekteyken, ilerleyen süreçte ortaya çıkan

birtakım sorunlar tekrardan soru işaretlerini gündeme getirmiştir. Bu bağlamda ortaya çıkan en önemli sorunun Rusya'nın 29 Ekim 2022 tarihindeki saldırıları gerekçe göstererek tahıl koridoru boyunca gemilerin hareketini durdurması olmuştur. Dolayısıyla bu tarihten itibaren Rusya tahıl koridoru anlaşmasını askıya aldığını açıklamıştır. Yaşanan bu hadise ise şüphesiz dünya kamuoyunda kısa süreli bir çok etkisi yaratmıştır. Rusya tarafından yapılan açıklamada "Ukrayna'nın 29 Ekim'de Sivastopol kentinde savaş gemilerine ve sivil gemilere yönelik düzenlediği terör eylemiyle ilgili durum netleşene kadar, Karadeniz Girişimi tarafından belirlenen güvenlik koridoru boyunca hareket (gemilerin) askıya alındı." ifadeleri kullanılmıştır (Cumhuriyet, 2022). Bununla birlikte açıklamada, Ukrayna'nın tahıl koridorunu askerı amaçlarla kullandığı savunulmuştur. Gelişmeler bu şekilde olduğu müddetçe tahıl koridorundaki herhangi bir nesnenin güvenliğini garanti etmenin imknsız olduğu vurgulanan açıklamada, Rusya'nın Karadeniz Girişimi'nden çekilmediği ama anlaşmayı askıya aldığı belirtilmiştir (Cumhuriyet, 2022).

Rusya'nın Karadeniz Tahıl Girişimi anlaşmasını askıya aldığını açıklamasının ardından yoğun diplomasi trafiği başlamıştır. Türkiye Cumhuriyeti Milli Savunma Bakanı Hulusi Akar, Ukraynalı ve Rus mevkidaşıyla görüşürken, kısa bir süre içerisinde BM, Türkiye ve Ukrayna'nın tahıl anlaşması konusunda anlaştığını açıklamıştır. Bu bağlamda Rus mevkidaşi Sergey şoygu ile de telefonda görüşen Milli Savunma Bakanı Hulusi Akar, ardından Ukrayna Savunma Bakanı Oleksii Reznikov ve Ukrayna Altyapı Bakanı Oleksandr Kubrakov ile görüşmeler gerçekleştirmiştir (HaberTürk, 2022). Bu noktada ortaya çıkan sorunun zm Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın diplomasi trafiğinde devreye girmesiyle mümkün olmuştur. Sorunun zmne yönelik diplomasi trafiğine dahil olan Cumhurbaşkanı Erdoğan, tahıl koridoruyla ilişkili olarak ilk önce Rusya Devlet Başkanı

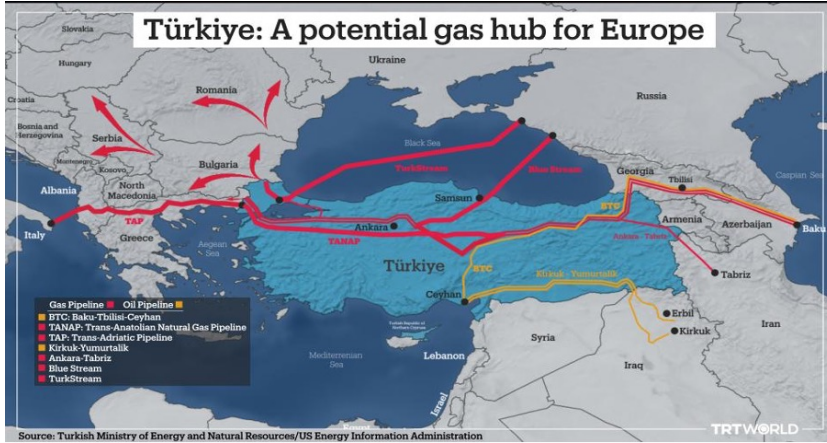
Vladimir Putin ve sonrasında Ukrayna Devlet Başkanı Vladimir Zelenskiy ile bir dizi görüşmeler gerçekleştirmiştir. Yapılan görüşmelerin sonuçlarını ise Erdoğan, partisinin TBMM Grup Toplantısı'nda yaptığı konuşmada, “Sayın Putin ile dün yaptığımız görüşme üzerine Rusya Savunma Bakanı Sayın Şoygu, Milli Savunma Bakanımız Hulusi Akar’ı arayarak bugün saat 12.00'den itibaren tahıl sevkiyatının eskiden planlandığı gibi devam edeceğini bildirdi.” Diyerek dünya kamuoyuna duyurmuştur (Euronews, 2022). Tüm bunlar ışığında Türkiye'nin Rusya-Ukrayna arasındaki çatışmaların sınır aşan gıda krizine dönüşmesi noktasında bir sorunun daha çözümünde anahtar rol oynadığını ifade etmek mümkündür.

Enerji Merkezi Olarak Türkiye

Ekim 2022 tarihinde Vladimir Putin tarafından yapılan bir açıklama Türkiye'nin dünya siyasetindeki önemli rolünü daha da pekiştirici bir etkiye neden olmuştur. Bu bağlamda Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin 12 Ekim 2022 Çarşamba günü yaptığı açıklamada, Rusya'nın hasar gören Kuzey Akım boru hattındaki akışı Karadeniz'e yönlendirerek Türkiye'de büyük bir Avrupa gaz merkezi oluşturabileceğini söylemiştir. Bu doğrultuda Moskova'da gerçekleştirilen Rus Enerji Haftası konferansında, boru hatlarını tamir etmenin mümkün olduğunu, ancak Rusya ve Avrupa'nın kaderlerine karar vermesi gerektiğini dile getiren Putin, Baltık Denizi'nde yer alan Kuzey Akım hatlarındaki kayıp durumdaki hacimleri Karadeniz bölgesine taşıyarak, doğal gazın Avrupa'ya ulaştırılması için Türkiye'de ülkenin en büyük doğal gaz dağıtım merkezini inşa edebileceklerini açıklamıştır (Daily Sabah, 2022). Ayrıca Putin'in Türkiye'de bir gaz merkezi çağrısı, Rus devlet kontrolündeki doğal gaz tekeli Gazprom'un başkanı Alexei Miller tarafından tekrarlanmıştır. Bu bağlamda Miller, merkezin Türkiye ile AB sınırında kurulabileceğini açıklamıştır (Daily Sabah, 2022). Rusya tarafından yapılan açıklamalar, Ankara tarafından kısa bir sürede yanıt bulmuştur. Bu doğrultuda Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Dönmez, Rus

devlet enerji şirketi Gazprom'un Türkiye'nin AB sınırında bir gaz dağıtım merkezi oluşturma fikrini değerlendirmiş ve "Türkiye, bu ve buna benzer birçok uluslararası projeyi zamanında tamamlamıştır. Teknik olarak mümkün" demiştir (Aydınlık, 2022). Konuyla ilişkili bir diğer açıklama Mevlüt Çavuşoğlu tarafından yapılmıştır. Nispeten konuya biraz daha temkinli yaklaşan Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu, Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin'in Türkiye'de büyük bir doğal gaz merkezi kurulmasıyla ilgili açıklamalarına ilişkin, bu konunun yatırımları da içerecek şekilde çalışılması gerektiğini belirterek, "Diğer taraftan da tabii bu bir arz meselesi. Ne kadar ülke Avrupa'da, Güneydoğu Avrupa ülkeleri ve Batı Avrupa ülkelerinden bahsediyoruz, böyle bir projeden gaz almaya hazır, tüm boyutlarını beraberce çalışmak lazım" demiştir. Bununla birlikte Türkiye'nin zaten bir enerji merkezi olma kapasitesine sahip olduğunun da altını çizmiştir (NTV, 2022).

Şekil 1. Türkiye'nin Doğal Gaz Merkez Potansiyeli

Kaynak: Sofuoğlu, 2022.

Türkiye'nin enerji merkezi olmasıyla ilişkili nihai açıklama ise Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından yapılmıştır. Bu bağlamda Türkiye Cumhurbaşkanı Tayyip Erdoğan 15 Ekim 2022

tarihinde yapmış olduğu açıklamada, Rus mevkidaşı Vladimir Putin ile Türkiye’de bir doğal gaz merkezi kurulması konusunda anlaştıklarını söylemiştir (Reuters, 2022).

Şekil 2. Doğal Gaz ve Petrol Boru Hatları Haritası

Kaynak: T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 2022.

Türkiye’nin enerji merkezi olması son derece önemli bir durumdur. Buna karşın enerji merkezi olmanın Türkiye’ye lütfedilen bir rol olmadığını altını çizmek gerekmektedir. Dolayısıyla Türkiye’nin enerji merkezi olmasının Putin tarafından uygun görülen bir imtiyaz ya da ödül olmadığını hatta halihazırda Türkiye enerji merkezi olabilecek kapasiteye ve yeteneklere sahip olduğunun altını çizmek gerekmektedir. Zaten Türkiye özellikle 2014’ten bu yana göstermiş olduğu kendisinin yoğun çabaları sayesinde enerji merkezi olabilmek gayesine büyük oranda yaklaşmış durumdadır. Öyle ki 2015 yılında Enerji Borsası’nı inşa etmiş ve bundan kısa bir süre sonra spot ve vadeli işlemleri gerçekleştirebilir düzeyde gerekli olan tüm teknik, yasal vb. konulardaki gereklilikleri yerine getirmiştir. Bununla birlikte enerji teknolojilerinde de dünyanın en modern donanımlarını elinde bulunduran Türkiye daha da önemlisi tüm bunları etkin ve etkili bir şekilde kullanabilir bir seviyededir. Dünyanın en gelişmiş sondaj

gemileriyle gerçekleşen Karadeniz'deki keşifler, Doğu Akdeniz'de yürütülen çalışmaları bu kapsamda ele almak mümkündür. Bu bağlamda Türkiye, halihazırda yakın çevresinde oynanan enerji satrancının adeta "şahı" olarak nitelendirilebilir.

Kıta Aşan Sorun Haline Gelen Enerji Krizi

Rusya-Ukrayna arasında yaşanan silahlı çatışmaların en önemli etkilerinden birisi Karadeniz bölgesi sınırlarını aşan ve kısa sürede Avrupa'nın tamamında hissedilir hale gelen enerji krizidir. Buna karşın küreselleşme olgusunun halihazırda uluslararası ilişkilerin temel dinamiklerinden birisi olduğu göz önüne alındığında enerji krizinin Avrupa kıtasıyla sınırlı kalmayacağı tartışmasızdır. Öyle ki dünyanın diğer kıtalarında yaşananlarla söz konusu realite kendisini göstermiştir. Bu bağlamda en önemli dönüm noktalarından birisi Kuzey Akım 1 ve Kuzey Akım 2 doğal gaz boru hatlarında sızıntıların meydana gelmesiyle ortaya çıkan gerginlikler en önemli dönüm noktalarından birisidir. Bilindiği zere 26 Eylül 2022 tarihinde Kuzey Akım 1'in iki hattı ve Kuzey Akım 2'deki A hattında yaşanan patlamalar nedeniyle basınc düşmüş ve doğal gaz sızıntıları yaşanmıştır. İlk başta teknik bir sorun olduğu sızıntılara ilişkin kısa bir süre sonra sabotaj ihtimali üzerinde durulmaya başlanmıştır (Bloomberg HT, 2022). Danimarka'dan yapılan açıklama söz konusu ihtimali güçlendirici niteliktedir. Bu bağlamda Rus gazını Baltık Denizi zerinden Avrupa'ya taşıyan Kuzey Akım 1 ve Kuzey Akım 2 boru hatlarında ikisi Danimarka, ikisi İşve kara sularında olmak üzere 4 noktada meydana gelen sızıntıya ilişkin başlatılan soruştırmalar sürdüğü sırada Danimarka polisi, yapılan incelemelere göre sızıntıların "güçlü patlamalardan" kaynaklandığı ve bunun n soruştırmalara dayandığı bildirmiştir. "Araştırmalar, Danimarka'nın münhasır ekonomik bölgesindeki Kuzey Akım 1 ve 2'de büyük hasar olduğunu ve hasarın güçlü patlamalardan kaynaklandığını doğruladı" ifadeleri kullanılan açıklamada, daha fazla inceleme için Norveç dahil olmak üzere ortak bir

grup kurulacağı vurgulanmıştır (CNN Türk, 2022). Bunun yanı sıra sabotaj ihtimali üzerinde durulmasını güçlendiren bir takım argümanlardan söz etmek mümkündür. Örneğin Avrupa ülkeleri boru hatlarındaki sızıntıların AB ile Rusya arasında enerji krizinin yaşandığı dönemde meydana gelmesi nedeniyle “saldırı” ihtimali kapsamında ele almak mümkündür. Konuyla ilişkili olarak taraflar dikkat çekici açıklamalarda bulunmuştur. Örneğin AB’nin kendisini suçladığı Kremlin Rusya’nın boru hatlarını tahrip ettiği yönündeki iddiaları defalarca reddetmiş, bu tür açıklamaları “aptalca” ve “saçma” olarak nitelendirerek gaz sızıntılarından en fazla kazanç elde edenin ABD olduğunu ileri sürmüştür. Kremlin’in suçladığı Beyaz Saray ise “şüpheli saldırıyla” ilgisi olduğunu reddetmiştir (CNN Türk: 2022). Tüm bunlar yaşanırken, araştırmaların devam ettiği süreçte en dikkat çekici açıklamalardan birisi Kuzey Akım 1 boru hattını işleten konsorsiyum Nord Stream AG tarafından yapılmıştır. Kuzey Akım 1 boru hattını işleten konsorsiyum Nord Stream AG’den yapılan açıklamada, boru hattında patlamanın ardından hasarın bulunduğu bölgede ilk veri toplama işleminin tamamlandığı belirtilerek, “Deniz tabanında birbirinden yaklaşık 248 metre mesafede 3 ila 5 metre derinliğinde teknojenik kraterler bulundu” denilmiştir (Hürriyet, 2022).

Kuzey Akım hatlarındaki sabotaj iddiaları güçlenmesi ve önceki süreçteki enerjiyle ilişkili yaşananlar krizin dünya genelinde etkilere neden olmasını da beraberinde getirmiştir. Uluslararası Enerji Ajansı Başkanı Fatih Birol’un Ekim 2022’de yapmış olduğu “Dünya ilk kez küresel enerji krizi ile karşı karşıya” şeklindeki açıklamaları da bu yöndedir. Bu bağlamda Uluslararası Enerji Ajansı Başkanı Fatih Birol, dünya genelinde LNG için piyasaların sıkışmasının ve büyük petrol üreticilerinin arzı kısımlarının dünyayı "ilk ciddi küresel enerji krizinin" ortasına koyduğunu söylemiştir. Bunun yanı sıra Fatih Birol, Ukrayna krizi nedeniyle Avrupa’ya LNG ihracatının artması ve Çin yakıt iştahında potansiyel bir toparlanmanın

gelecek yıl 20 milyar metreküp yeni LNG kapasitesinin piyasaya gelecek olmasına rağmen arzda sıkışıklığa yol açacağını vurgulamıştır. Ayrıca dünyanın önde gelen petrol üreticilerinin arz kesintisine gitmesini de Singapur Uluslararası Enerji Haftası'nda değerlendiren Birol, OPEC+'nın üretimi günlük 2 milyon varil/gün kısma kararının IEA'nın küresel petrol talebinin bu yıl 2 milyon varil/güne yakın artacağını öngördüğü bir dönemde "riskli" bir karar olduğunu da savunmuştur (APara, 2022).

Süreçte yaşananlar Birol'un öngörüsünü destekleyici yönde olmuştur. Çin'in almış olduğu karar bunun örneklerindedir. Öyle ki Bloomberg'in haberine göre; Çin kendi arzını sağlama almak için yabancı alıcılara LNG'de yeniden satışı durdurmayı planlamaktadır. Bu kapsamda Ulusal Kalkınma ve Reform Komisyonu, PetroChina Co., Sinopec ve Cnooc Ltd.'den kış alımlarını yurt içi kullanım için tutmasını istemiştir. Bunun sonucunda enerji krizinden olumsuz etkileneceğini düşünen Çin, kış sezonu için kendi tedarikini sağlama almak amacıyla ithalatçılarına, Avrupa ve Asya'daki enerji açlığı çeken alıcılara LNG'yi yeniden satmayı durdurduğunu açıklamıştır (Bloomberg HT, 2022).

Çin'in yanı sıra enerji krizinin hissedildiği bir diğer coğrafya Kuzey Amerika'dır. Örneğin AB'nin enerji krizinde alternatif olarak yöneldiği başta ABD, son birkaç haftadır ciddi tehlike senaryoları gündemdedir. Bu bağlamda en önemli sorunlardan birisi ABD'deki enerji fiyatlarındaki artışla ilişkilidir. Çünkü Avrupa'da doğal gaz fiyatlarında yaşanan yükseliş sene başından bugüne yüzde 400'ü aşarken, elektrik fiyatları ise yüzde 250'nin üzerinde artış gösterdiği bir ortamda, doğal gaz fiyatları, ABD'de de yüzde 100'den fazla yükselmiştir. Sene başında 50 dolar civarındaki Brent petrolün varil fiyatı ise 80 doların üzerine çıkmıştır (Zeren, 2022).

Artan enerji fiyatlarıyla birlikte ABD'nin karşı karşıya olduğu bir diğer sorun yurtiçindeki talep artışıyla ilişkilidir. Bu

bağlamda özellikle kış mevsimiyle birlikte soğukların başlamasıyla ABD için yurtiçi enerji talebinin karşılanamaması sorunu gündeme gelmeye başlamıştır. Öyle ki AB'nin en büyük LNG tedarikçisi konumuna yükselen ABD'nin yurtiçi talebi karşılaması noktasındaki yetersizliği son günlerde yüksek sesle dile getirilmeye başlanmıştır. ABD'nin Kuzey Batı eyaletlerinin açıklamalarını bu kapsamda ele almak mümkündür. Dolayısıyla ABD ciddi sorunlarla karşı karşıyadır. Bununla ilişkili olarak örneğin Boston yönetimi ABD'nin Rusya'ya uyguladığı ambargoyu delme noktasına kadar gelmiştir. Çünkü ABD'li LNG tedarikçileri AB pazarına yönelmiş ve yurtiçindeki talebi karşılanması ciddi ölçekte tehlide dönüşmüştür. ABD eyaletleri için ithalat seçeneği gündeme gelmiş olsa da halihazırda Jonas Act. Yasası buna engeldir. Öyle ki söz konusu yasaya göre ülke limanlarında sadece ABD bayraklı gemiler faaliyet gösterebilmektedir. Dolayısıyla LNG ithalatı halihazırda mümkün değildir. Dolayısıyla son dönemde bu durum sorun haline dönüşmeye başlamış ve ABD yönetimi ciddi ölçekte tepkilere maruz kalmıştır. Baston yönetiminin ambargoları delerek Rusya'dan LNG ithal etme noktasına geldiklerini açıklaması bunun göstergelerindedir.

Sonuç

Karadeniz havzası kapsamında 2022 yılı önceki dönemlerden itibaren tırmanan krizlerin çatışmaya dönüştüğü bir zaman dilimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda 24 Şubat 2022 tarihinde başlayan Rusya'nın Ukrayna'yı işgalini son derece önemli bir dönüm noktası olarak nitelendirmek mümkündür. Öyle ki halihazırda taraflar birbirine karşı ilan etmemiş olsa da Rusya-Ukrayna arasındaki süren çatışmalar, uluslararası hukuk bağlamında "savaş" niteliğindedir. Bu durum bölge güvenliği için önemli bir tehdit unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak şüphesiz Rusya-Ukrayna arasında süren çatışmaların etkileri sadece Karadeniz havzasıyla sınırlı değildir. Dolayısıyla birçok açıdan çatışmaların olumsuz etkilerinin sınır aşan sorun haline

geldiğini söyleyebiliriz. Bu bağlamda küresel ölçekli bir savaşa dönüşme potansiyeli bir kenara bıkrakıldığında söz konusu sınır aşan sorunlar temelde iki farklı başlıkta karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan ilki enerji kriziyken bir diğerı gıda krizidir. Öyle ki bu iki başlık altındaki sorunlar küresel ölçekte olumsuz etkileri ciddi manada hissedilmektedir.

Halihazırda Rusya-Ukrayna arasındaki çatışmaların kısa vadede sona ereceğine ilişkin bir durum söz konusu değildir. Öyle ki uluslararası toplum bu konuya yönelik zaman zaman ciddi çaba gösterse de eldeki veriler çatışmaların en az 3 ila 5 yıl daha süreceği yönündedir. Buna karşın enerji ve gıda gibi küresel ölçekte tehdit haline gelen sorunlar tam anlamıyla bertaraf edilmese de en azından olumsuz etkilerini optimal düzeye indirecek bir takım girişimlerden söz etmek mümkündür. Bu bağlamda Türkiye anahtar aktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü Türkiye'nin taraflar arasında üstlenmiş olduğu başta arabululucuk rolü ve etkin pozisyonu, sürece doğrudan müdahale imkanını beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla Türkiye'de rasyonel bir biçimde hareket ederek küresel siyasetin bir numaraları gündemi Rusya-Ukrayna arasındaki çatışmalarda anahtar ülke olarak karşımıza çıkmaktadır. İstanbul görüşmelerinde tarafların bir araya gelmesi, tahıl koridoru anlaşması, esir değişimi, askıya alınan tahıl koridorunun tekrar devreye girmesi ve son olarak da enerji merkezi olma durumu gibi temel birkaç gelişmeyi Türkiye'nin anahtar ülke pozisyonu kapsamında ele almak mümkündür.

Rusya-Ukrayna arasındaki çatışmaların küresel ölçekte tehdit niteliğindeki bir takım etkileri de bulunmaktadır. Bu bağlamda belki de en önemli tehditlerin başında gıda krizi gelirken, bir diğerı -belki de gıda krizi kadar önemli olan- enerji krizidir. Öyle ki enerji krizi ilk aşamada Karadeniz havzasının ötesine geçerek sınır aşan bir sorun iken, son dönemde yaşanan gelişmelerle birlikte kıta aşan bir soruna dönüşmektedir. Ancak enerji krizi sadece petrolle sınırlı değildir. Çünkü petrol

piyasalarının küresel ölçekte birbirine bağımlı şekilde işlediği için bu konuda kriz yaşanması durumu zaten beklenen bir durumdur. Dolayısıyla asıl enerji krizi petrolden farklı stratejik enerji kaynaklarıyla ilişkili ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda dünyanın ciddi bir doğal gaz kriziyle karşı karşıya olduğunu ifade etmek mümkündür.

Doğal gaz günümüzde birçok açıdan petrolün önüne geçmeye başlamıştır. Enerji krizi bağlamında ele alındığında doğal gazı avantajlı hale getiren yaygın evsel tüketim, daha az kirletici oluşu, elektirik üretimindeki payı ve petrole nazaran daha kolay silahlaştırılmasıdır. Buna karşın enerji krizinin küresel ölçekte yayılmasını beklenmedik hale getiren sadece bu faktörler değildir. Öyle ki ortaya çıkan kriz birbirinden bağımsız pazarların söz konusu olduğu bir alandadır. Çünkü doğal gaz piyasaları, petrolün aksine birbirinden bağımsız görünümündedir. Bu bağlamda Amerika, Avrupa ve Asya başlıca pazarlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu üç kıtadaki pazarlar ise birbirinde farklı işleyiş ve fiyat mekanizmalarıyla işlemektedir. Bu farklılığa rağmen özellikle ABD'nin AB'ye LNG ihraç etmesine, Çin'in ihracatı durdurması eklenince doğal gaz krizi küresel bir hal almasının önü açılmıştır. ABD'nin kendi iç LNG talebini karşılayamama ihtimalinin gün yüzüne çıkmasını bu kapsamda ele almak mümkündür. Örneğin ABD'nin içinde bulunduğu durum, kuzey doğusundaki Boston'un, merkez yönetiminin ambargosunu delerek Rusya'dan LNG ithal edebileceği kadar karmaşık bir hal almaya başlamıştır.

Sonuç olarak Rusya-Ukrayna arasındaki çatışmaların 1 ya da 2 yıl gibi bir sürede sona ermesi beklenmemektedir. Bununla ilişkili olarak en iyimser tablo 3 ila 5 yıla işaret etmektedir. Söz konusu süre normal şartlar altında kısa vade gibi görünse de silahlı çatışma ortamında bu zaman dilimi aslında çok uzundur. Örneğin Birinci Dünya Savaşı yaklaşık 4 yıl, İkinci Dünya Savaşı ise 6 yıl sürmüştür. Bu süreçte akan kan ve insan kaybı gibi birçok felaketin yaşanması da cabasıdır. Benzer durum Rusya-Ukrayna için de söz konusudur. Öyle ki

ölüm ve yaralanmaların yanı sıra göç sorunu, gıda sorunu ve enerji krizi gibi daha bir çok sorun küresel ölçekte tehdit haline gelmektedir. Tüm bunlar ışığında en büyük rol yine savaşların önlenmesi amacıyla yola çıkan biz uluslararası ilişkiler disiplini camiasına düşmektedir.

Kaynakça

- Özdemir Daşcıoğlu, Z. B. (2022, Ekim 6). *Avrupa Ekonomilerinin Enerji Krizi Karnesi*. Ekim 30, 2022 tarihinde Anadolu Ajansı: <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/avrupa-ekonomilerinin-enerji-krizi-karnesi/2704065> adresinden alındı
- Abay, E. G. (2022, Haziran 16). *Gazprom, Kuzey Akım Üzerinden Avrupa'ya Gaz Sevkiyatını Düşürmeye Devam Ediyor*. Ekim 30, 2022 tarihinde Anadolu Ajansı: <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/gazprom-kuzey-akim-uzerinden-avrupaya-gaz-sevkiyatini-dusurmeye-devam-ediyor/2614524> adresinden alındı
- Acer, Y. (2022, Temmuz). Rusya-Ukrayna Savaşının Gıda Arzına Etkileri ve Tahıl Koridoru Anlaşması. *SETA Perspektif*(343), 1-4.
- Altuntaş, A. (2022, Ekim 6). *İsveç: Kuzey Akım 1 ve Kuzey Akım 2 Gaz Sızıntılarında Sabotaj Şüphesi Güçlendi*. Ekim 31, 2022 tarihinde Anadolu Ajansı: <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/isvec-kuzey-akim-1-ve-kuzey-akim-2-gaz-sizintilarinda-sabotaj-suphesi-guclendi/2704258> adresinden alındı
- APara. (2022, Ekim 25). *Iea Başkanı Fatih Birol: Dünya İlk Ciddi Küresel Enerji Krizi ile Karşı Karşıya*. Kasım 8, 2022 tarihinde APara Haberler: <https://www.apara.com.tr/haberler/2022/10/25/iea-baskani-fatih-birol-dunya-ilk-ciddi-kuresel-enerji-krizi-ile-karsi-karsiya> adresinden alındı
- Arslan, E. (2022, Eylül 18). *Rusya-Ukrayna Savaşı Gölgesinde: Avrupa'nın Enerji Bağımlılığı*. Ekim 30, 2022 tarihinde

- HaberTürk: <https://www.haberturk.com/rusya-ukrayna-savasi-golgesinde-avrupa-nin-enerji-bagimlilik-3519850> adresinden alındı
- Aslan, M. (2022, Şubat). Rusya'nın Ukrayna'ya Saldırısının Siyasi ve Askeri Değerlendirmesi. *SETA Perspektif*(332), 1-4.
- Aydınlık. (2022, Ekim 12). *Bakan Dönmez Açıkladı! Türkiye, Enerji Merkezi Mi Olacak?* Kasım 8, 2022 tarihinde Aydnlık
Gündem:
<https://www.aydinlik.com.tr/haber/bakan-donmez-acikladi-turkiye-enerji-merkezi-mi-olacak-344808> adresinden alındı
- Başçılılar, M., Karataş, M., & Pak Güre, M. D. (2022). Rusya-Ukrayna Savaşı, Zorunlu Göç ve İnsani Koridorlar: Sosyal Hizmet Bağlamında Bir Değerlendirme. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, XI(2), 794-805.
- Bag, M. (2022, Şubat 24). *Rusya ile Ukrayna Ordularının Güçleri Ne Kadar?* Ekim 29, 2022 tarihinde Euronews: <https://tr.euronews.com/2022/02/24/savas-n-esigine-gelen-rusya-ile-ukrayna-ordular-n-n-gucleri-ne-kadar> adresinden alındı
- Bayar, Z. (2022, Eylül 14). *Avrupa Sanayisinde Enerji Krizi: Türkiye Nasıl Etkilenecek?* Ekim 31, 2022 tarihinde Bloomberg HT: <https://www.bloomberght.com/avrupa-sanayisinde-enerji-krizi-turkiye-nasil-etkilenecek-2314740> adresinden alındı
- Bloomberg HT. (2022, Ekim 17). *Çin LNG'yi Tutacak.* Kasım 8, 2022 tarihinde Bloomberg HT Enerji: <https://www.bloomberght.com/cin-lng-yi-tutacak-2317300> adresinden alındı
- Bloomberg HT. (2022, Ekim 15). *ABD'den Ukrayna'ya Yeni Silah Yardımı.* Ekim 29, 2022 tarihinde Bloomberg HT: <https://www.bloomberght.com/abd-den-ukrayna-ya-yeni-silah-yardimi-2317252> adresinden alındı
- Bloomberg HT. (2022, Ekim 10). *Almanya'dan Kuzey Akım Boru Hatlarındaki Patlamalarla İlgili Soruşturma.* Kasım 8,

- 2022 tarihinde Bloomberg HT Enerji: <https://www.bloomberght.com/almanya-dan-kuzey-akim-boru-hatlarindaki-patlamlalarla-ilgili-sorusturma-2316861> adresinden alındı
- CNN Türk. (2022, Ekim 18). *Danimarka'dan Kuzey Akım Açıklaması: Sızıntılar Güçlü Patlamalardan Kaynaklandı*. Kasım 8, 2022 tarihinde CNN Türk Dünya: <https://www.cnnturk.com/dunya/danimarkadan-kuzey-akim-aciklamasi-sizintilar-guclu-patlamalardan-kaynaklandi> adresinden alındı
- CNNTürk. (2022, Ağustos 31). *Ve Rusya Avrupa'nın Gazını Kestil! Operatör: Kuzey Akım 1'de Akış Sıfıra İndi*. Ekim 31, 2022 tarihinde CNNTürk: <https://www.cnnturk.com/ekonomi/ve-rusya-avrupanin-gazini-kesti-operator-kuzey-akim-1de-akis-sifira-indi> adresinden alındı
- Cumhuriyet. (2022, Ekim 31). *Rusya, Tahıl Koridoru Boyunca Gemilerin Hareketini Durdurdu*. Kasım 8, 2022 tarihinde Cumhuriyet Dünya Haberleri: <https://www.cumhuriyet.com.tr/dunya/rusya-tahil-koridoru-boyunca-gemilerin-hareketini-durdurdu-1998261> adresinden alındı
- Daily Sabah. (2022, Ekim 16). *Putin Suggests Major Gas Hub in Türkiye With Nord Stream Supplies*. Kasım 8, 2022 tarihinde Daily Sabah Energy: <https://www.dailysabah.com/business/energy/putin-suggests-major-gas-hub-in-turkiye-with-nord-stream-supplies> adresinden alındı
- Euronews. (2022, Ekim 20). *AB Liderleri Kış Öncesi Enerji Krizine Çözüm Bulmak İçin Toplanıyor*. Kasım 7, 2022 tarihinde Euronews Dünya: <https://tr.euronews.com/2022/10/20/ab-liderleri-kis-oncesi-enerji-krizine-cozum-bulmak-icin-toplaniyor> adresinden alındı
- Euronews. (2022, Ağustos 29). *AB, Rus Doğal Gazına Ne Kadar Bağımlı; Alternatif Ülkeler ve Kaynaklar Hangileri?* Ekim

- 30, 2022 tarihinde Euronews:
<https://tr.euronews.com/2022/08/29/ab-rus-dogal-gazina-ne-kadar-bagimli-alternatif-ulkeler-ve-kaynaklar-hangileri-adresinden-alindi>
- Euronews. (2022, Temmuz 26). *AB: Rusya'nın Kuzey Akım Üzerinden Doğal Gaz Sevkiyatını Düşürmesi Siyasi Bir Karar*. Ekim 31, 2022 tarihinde Euronews:
<https://tr.euronews.com/2022/07/26/ab-rusyanin-kuzey-akim-uzerinden-dogal-gaz-sevkiyatini-dusurmesi-siyasi-bir-karar-adresinden-alindi>
- Euronews. (2022, Kasım 2). *Cumhurbaşkanı Erdoğan: Tahıl Koridoru Yeniden Açıldı*. Kasım 8, 2022 tarihinde Euronews Haber Dünya:
<https://tr.euronews.com/2022/11/02/cumhurbaskani-erdogan-tahil-koridoru-yeniden-acildi-adresinden-alindi>
- Gökçelik, Ş. B. (2022, Nisan 11). *Rusya-Ukrayna Savaşı'nda Türkiye'nin Arabuluculuk Rolü*. Kasım 7, 2022 tarihinde Avrasya İncelemeleri Merkezi:
<https://avim.org.tr/tr/Yorum/RUSYA-UKRAYNA-SAVASI-NDA-TURKIYE-NIN-ARABULUCU-ROLU> adresinden alındı
- Göksedef, E. (2022, Mart 29). *Rusya-Ukrayna Görüşmelerinde Türkiye'nin Rolü Ne Oldu?* Kasım 7, 2022 tarihinde BBCNews Türkçe:
<https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-60920166> adresinden alındı
- Göksu, Y. (2022, Mart). Rusya'nın Ukrayna'yı İşgali Bilgi Üretimi ve Karşıt Anlatılar. *SETA Perspektif*(337), 1-9.
- Gönültaş, B., Şeker, A. U., & Okay, D. Z. (2022, Ağustos 26). *Avrupa Enerji Krizini Hafifletmek İçin Önlemler Alıyor*. Kasım 7, 2022 tarihinde Anadolu Ajansı:
<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/avrupa-enerji-krizini-hafifletmek-icin-onlemler-aliyor/2669874> adresinden alındı
- Gazete Durum. (2022, Temmuz 27). *Gazprom, Siemens'i Yükümlülüklerini Yerine Getirmemekle Suçladı*. Ekim 31,

- 2022 tarihinde Gazete Durum Ekonomi:
<https://www.gazetedurum.com.tr/ekonomi/gazprom--siemens-i-yukumluluklerini-yerine-getirmemekle-sucladi-8291> adresinden alındı
- Hürriyet. (2022, Kasım 2). *Kuzey Akım'daki Sızıntı İçin Nord Stream AG'den Açıklama: Teknojenik Kraterler Bulundu.* Kasım 8, 2022 tarihinde Hürriyet Dünya:
<https://www.hurriyet.com.tr/dunya/kuzey-akimdaki-sizinti-icin-nord-stream-agden-aciklama-teknojenik-kraterler-bulundu-42164213> adresinden alındı
- HaberTürk. (2022, Eylül 12). *Putin Batı'ya Meydan Okudu: Avrupa Bu Kış Donmuş Olacak.* Ekim 31, 2022 tarihinde HaberTürk: <https://www.haberturk.com/putin-bati-ya-meydan-okudu-avrupa-bu-kis-donmus-olacak-3519872> adresinden alındı
- HaberTürk. (2022, Kasım 1). *Rusya Tahıl Koridoru Anlaşmasını Askıya Aldı: Diplomasi Trafiği Sürüyor.* Kasım 8, 2022 tarihinde HaberTürk Dünya:
<https://www.haberturk.com/rusya-tahil-koridoru-anlasmasini-askiya-aldi-diplomasi-trafigi-suruyor-3534753> adresinden alındı
- Independent Türkçe. (2022, Ağustos 20). *ABD'den Ukrayna'ya 19. Silah Yardımı Paketi: Bu Seferki Karşı Saldırı İçin.* Ekim 29, 2022 tarihinde Independent Türkçe:
<https://www.indyturk.com/node/543786/dunya/abdde-n-ukraynaya-19-silah-yardimi-paketi-bu-seferki-karsi-saldiri-icin> adresinden alındı
- Kırbaşoğlu, F., & Öçalan, G. (2022). NATO ve Rusya'nın Geniş Karadeniz Havzasındaki Mücadelesi: 2021. Ö. Tüfekçi, & F. Kırbaşoğlu (Ed.) içinde, KARADENİZ: 2021 Gelişmeleri Işığında Bölgesel Değerlendirmeler (s. 409-433). Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları.
- Kökçam, S. (2022, Ekim 18). *Batı'nın Ukrayna'ya Söz Verdiği Silahlar.* Ekim 30, 2022 tarihinde TRT Haber:
<https://www.trthaber.com/haber/dunya/batinin->

ukraynaya-soz-verdigi-silahlar-716777.html adresinden alındı

Le Monde. (2022, Haziran 14). *Russia Cuts Nord Stream Gas Deliveries to Germany by 40%*. Ekim 30, 2022 tarihinde Le Monde:

https://www.lemonde.fr/en/international/article/2022/06/14/russia-cuts-nord-stream-gas-deliveries-to-germany-by-40_5986725_4.html adresinden alındı

Milliyet. (2022, Kasım 2). *AB Krizle Boğuşurken, Putin Şapkadan İlk Tavşanı Çıkardı*. Kasım 7, 2022 tarihinde Milliyet Enerji Haberleri:

<https://www.milliyet.com.tr/ekonomi/milliyet-enerji/ab-krizle-bogusurken-putin-sapkadan-ilk-tavsani-cikardi-6850799> adresinden alındı

Necsutu, M. (2021, Kasım 1). *Moldova's New Deal with Gazprom 'Not Transparent', Experts Claim*. Ekim 30, 2022 tarihinde Balkan Insight:

<https://balkaninsight.com/2021/11/01/moldovas-new-deal-with-gazprom-not-transparent-experts-claim/> adresinden alındı

NTV. (2022, Ekim 14). *Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu: Türkiye Hali Hazırda Bir Enerji Merkezi Olma Kapasitesine Sahip*. Kasım 8, 2022 tarihinde NTV Dünya Haberleri:

<https://www.ntv.com.tr/dunya/disisleri-bakani-cavusoglu-turkiye-hali-hazirda-bir-enerji-merkezi-olma-kapasitesine-sahip,swk2OcyHvE26wESlnjk5OQ> adresinden alındı

Reuters. (2022, Ekim 15). *Erdogan Says He Agreed with Putin to Form Natural Gas Hub in Turkey*. Kasım 8, 2022 tarihinde Reuters Business:

<https://www.reuters.com/business/energy/erdogan-says-he-agreed-with-putin-form-natural-gas-hub-turkey-2022-10-19/> adresinden alındı

Rosenberg, S. (2021, Ekim 27). *Moldova: Russia Threatens Gas Supply in Europe's Poorest State*. Ekim 30, 2022 tarihinde

- BBC News: <https://www.bbc.com/news/world-europe-59048894> adresinden alındı
- Sofuoğlu, M. (2022, Kasım 4). *Why Russia Wants Türkiye to be a Gas Hub for Europe*. Kasım 8, 2022 tarihinde TRT World Magazine: <https://www.trtworld.com/magazine/why-russia-wants-turkiye-to-be-a-gas-hub-for-europe-62131> adresinden alındı
- Sputnik Türkiye. (2022, Ekim 20). *AB Liderlerinin Enerji Krizi Zirvesi Başladı*. Kasım 7, 2022 tarihinde Sputnik Türkiye: <https://sputniknews.com.tr/20221020/ab-liderlerinin-enerji-krizi-zirvesi-basladi-1062550114.html> adresinden alındı
- şeker, A. U. (2022, Eylül 12). *Avrupa, Enerji Krizine Karşı Yeni Önlemler Alıyor*. Kasım 7, 2022 tarihinde Anadolu Ajansı: <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/avrupa-enerji-krizine-karsi-yeni-onlemler-aliyor/2682899> adresinden alındı
- T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı. (2022, Kasım 8). *Bilgi Merkezi Haritalar*. Kasım 8, 2022 tarihinde T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı: <https://enerji.gov.tr/bilgi-merkezi-haritalar> adresinden alındı
- T24. (2022, Eylül 6). *Gazprom, Kuzey Akım 1'deki Gaz Kesintisi İçin Siemens'i Sorumlu Tuttu*. Ekim 31, 2022 tarihinde T24 Ekonomi: <https://t24.com.tr/haber/gazprom-kuzey-akim-1-deki-gaz-kesintisi-icin-siemens-i-sorumlu-tuttu,1057578> adresinden alındı
- TRT Haber. (2022, Eylül 6). *Gazprom, İmalı Reklam Yayınladı İddiası: Avrupa İçin Kış Uzun Olacak*. Ekim 31, 2022 tarihinde TRT Haber: <https://www.trthaber.com/haber/dunya/gazprom-imali-reklam-yayinladi-iddiasi-avrupa-icin-kis-uzun-olacak-706673.html> adresinden alındı
- Uyanıker, H. B. (2018). Kırım Sorunundan Donbas Savaşına Rusya-Ukrayna Uzlaşmazlığı. *Karadeniz Araştırmaları*, XV(59), 137-168.

- Yıldız, M. (2022). Rusya-Ukrayna Savaşında Rusya'yı Anlamak: Tek Sorumlu Putin Mi? *The Academic Elegance*, IX(19), 143-168.
- Zeren, ř. (2022, Ekim 15). *Dünya Enerji Krizinin Ortasında! Yüksek Fiyat Dönemi* . Kasım 8, 2022 tarihinde Hürriyet Big Para: <https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/dunya-enerji-krizinin-ortasinda-yuksek-fiyat-donemi-41917575> adresinden alındı

YAZARLAR

Adnan SEYAZ

Adnan Seyaz lisans eğitimini Marmara Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler (İngilizce) bölümünde tamamlamıştır. Lisansüstü çalışmalarını aynı üniversitenin Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Bilim Dalında tamamlayarak 2018 yılında “Sovyet Sonrası Rusya Federasyonu’nda Demokrasi Tecrübesi: Rekabetçi Otoriteryanizm” başlıklı teziyle doktor unvanını almıştır. Bir dönem Vilnius Üniversitesi’nde (Litvanya) eğitim görmüş ve Rusya, Almanya, Polonya ve Sırbistan’da çeşitli konferanslarda bildiriler sunmuştur. Çalışma alanları Rusya siyaseti, Post-Sovyet çalışmaları, demokratikleşme ve otoriterleşme konularını kapsamakta ve bu alanlarda yayımlanmış birçok makale ve kitap bölümü bulunmaktadır. 2009 yılından beri Kırklareli Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü’nde görev yapmaktadır.

Ahmet ATEŞ

Lisans derecesini Adnan Menderes Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü’nden 2011 yılında almıştır. Müteakiben, aynı üniversitede “Stratejik İstihbarat ve Türk Dış Politikası’na Etkisi” başlıklı tezi ile yüksek lisans eğitimini 2013 yılında tamamlamıştır. 2015 yılında University of Delaware Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler bölümünde doktora eğitimine başlamıştır. 2017 yılında “An Evaluation of the US Intelligence Community after 9/11” adlı tezi ile ikinci yüksek lisans derecesini alan Ahmet Ateş 2020 yılında aynı üniversiteden “Understanding the Change in Intelligence Organizations: An Institutional Framework” adlı tezi ile doktor unvanı almıştır. Temel araştırma alanları istihbarat ve ulusal güvenlidir.

Anıl Çağlar ERKAN

2011 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi İİBF Uluslararası İlişkiler Bölümünden mezun olmuştur. 2013 yılında Adnan Menderes Üniversitesi SBE Uluslararası İlişkiler Yüksek Lisans

Programını tamamlamıştır 2014 yılından beri Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Tefenni Meslek Yüksekokulu Yönetim ve Organizasyon Bölümü İnsan Kaynakları Yönetimi Programında Dr. Öğr. Üyesi olarak çalışmaktadır. Erkan, enerji, dış politika ve güvenlik alanlarında çalışmalar yapmaktadır.

Ayça EMİNOĞLU

1997 yılında Yakın Doğu Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümünde lisans eğitimini, 2009 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde Uluslararası İlişkiler anabilim dalında yüksek lisansını ve 2011-2015 yılları arasında yine Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası ilişkiler Anabilim dalında doktora eğitimini bitirmiştir. Halen Karadeniz Teknik Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası ilişkiler Bölümünde Öğretim Üyesi olarak görev yapmaktadır.

Eda TUTAK

1989 yılında İzmir’de doğan Dr. Öğr. Üyesi Eda Tutak; 2012 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü’nden bölüm birincisi ve yüksek onur öğrencisi olarak mezun oldu. Ardından 2014 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler anabilim dalı tezli yüksek lisans programını, 2021 yılında ise aynı üniversitede Uluslararası İlişkiler Anabilim dalında doktora programını tamamladı. 2015-2017 tarihleri arasında İzmir Olgunlaşma Enstitüsü Araştırma Birimi’nde hizmet verdikten sonra 2017’de Gümüşhane Üniversitesi’nde Öğretim Görevlisi olarak göreve başlayan Tutak, 2022 yılında Doktor Öğretim Üyesi olarak Gümüşhane Üniversitesi İrfan Can Köse Meslek Yüksekokulu Hukuk Bölümüne atandı. Halen bu üniversitede Hukuk Bölümü Başkanı olarak görev yapan Dr. Öğr. Üyesi Eda Tutak, uluslararası ilişkiler alanında spesifik olarak deniz gücü,

denizcilik stratejileri ve denizcilik politikaları kapsamında çalışmalarını sürdürmektedir.

Fevzi KIRBAŞOĞLU

01.09.1993 tarihinde Erzurum İli Yakutiye İlçesi'nde doğdu. 2015 yılında Atatürk Üniversitesi – İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü'nden mezun oldu. 2019 yılında yüksek lisans öğrenimini Karadeniz Teknik Üniversitesi – Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı'nda tamamladı ve “Avrupa Birliği'nin Yükselen Güçlere Yönelik Politikası: Türkiye Örneği” başlıklı yüksek lisans teziyle Uluslararası İlişkiler uzmanı unvanını aldı. 2019 yılında, YÖK 100/2000 Doktora Projesi kapsamında, Karadeniz Teknik Üniversitesi – Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası Güvenlik ve Terör öncelikli alanında doktora öğrenimine başladı. 2021 yılından itibaren Karadeniz Teknik Üniversitesi – İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde Arş. Gör. olarak görev yapmayı sürdürmektedir.

Gökhan ÖÇALAN

1989 yılı Tokat Erbaa doğumlu olan yazar, ilk orta ve lise eğitimini Erbaa'da tamamlamış, 2008-2012 yılları arasında Karadeniz Teknik Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde lisans, 2013-2015 yılları arasında Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı'nda yüksek lisans eğitimini tamamlamıştır. 2019 yılından itibaren Karadeniz Teknik Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı'nda doktora eğitimine devam etmektedir. 2016 yılında Genelkurmay Harekât Başkanlığı'nda Uluslararası İlişkiler Uzmanı olarak memuriyet görevine başlayan yazar, hâlihazırda Milli Savunma Bakanlığı bünyesinde Giresun Askerlik Şube Başkanlığı'nda görevine devam etmektedir. Evli olan yazar iyi seviyede İngilizce ve başlangıç seviyesinde Rusça bilmektedir.

Hasan YILMAZ

1995 yılında Kara Harp Okulundan mezun olmuş, çeşitli birlik komutanlığı ve yurt içi ve yurt dışı karargâh görevlerinde bulunmuştur. 2000-2001 yıllarında ABD Dz.Kuv.leri Yüksek Lisans Okulunda Uluslararası Güvenlik ve İstihbarat Çalışmaları alanında “Turkey and the Middle East: Threats and Opportunities” başlıklı tez ile yüksek lisans derecesi, 2015-2016 yıllarında Barselona Uluslararası Çalışmalar Enstitüsünde Uluslararası İlişkiler alanında “Turkey’s Foreign Policy Towards Russia: Business as Usual?” başlıklı tez ile diğer yüksek lisans derecesini almıştır. 2018 yılında TSK’dan emekli olmuştur. Halen Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde Uluslararası İlişkiler Doktora Programı öğrencisidir.

Hülya KINIK

Hülya Kınık, 2012 yılında Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü lisans programından mezun olmuştur. 2015 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı yüksek lisans programını; 2022 yılında ise aynı üniversite ve anabilim dalında doktora eğitimini tamamlamıştır. Kınık’ın “Yükselen Güçler”in uluslararası sistem üzerindeki etkilerini, ağırlıklı olarak Türk Dış Politikası’na odaklanarak araştırdığı doktoru tezi, 2023 YÖK Üstün Başarı Ödülleri kapsamında Sosyal ve Beşerî Bilimler alanında yılın en iyi doktora tezi ödülüne layık görülmüştür. 2014-2023 yılları arasında Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı’nda Araştırma Görevlisi olarak görev yapan Kınık, Ağustos 2023 itibarıyla Karadeniz Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü’nde Dr. Öğretim Üyesi olarak görevine devam etmektedir.

Kemal GÖKÇAY

Selçuk Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümünden 2010 yılında mezun oldu. 2012’de aynı niversite ve bölümde yüksek lisansını bitirdi. 2013-2014 yıllarında Karamanoğlu Mehmet Bey niversitesi’nde ğretim görevlisi olarak çalıştı. 2015 yılında MEB yurt dışı lsans üstü bursu kapsamında ABD’ye gitti. nce University of Texas at Austin (Austin, Teksas) 1 yıl dil eğitimi, ardından Georgia State University’de (Atlanta, Georgia) ikinci Master’ını tamamladı. 2019’dan beri Atatürk Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümünde ğretim görevlisi olarak çalışmakta ve Bursa Uludağ Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümünde doktorasına devam etmektedir.

Meltem HASANÇEBİ

20.09.1991 tarihinde Trabzon ili Araklı ilçesinde doğdu. 2014 yılında Atatürk Üniversitesi - İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü’nden mezun oldu. 2016 yılında Atatürk Üniversitesi - Edebiyat Fakültesi, Rus Dili ve Edebiyatı’na başladı. 2021 yılında Giresun Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı’nda yüksek lisans programını tamamladı ve “"Kemalist Söylem" zerinden Türk Dış Politikası’nı Anlamak” başlıklı yüksek lisans teziyle Uluslararası İlişkiler uzmanı unvanını aldı. 2021 yılında başladığı Karadeniz Teknik Üniversitesi – Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı’nda doktora programına halen devam etmektedir.

Muhammet NEGİZ

Uludağ Üniversitesi İİBF İşletme Bölümü mezunudur. Rusya Federasyonu Eğitim Bakanlığı Dil Bursu ile St. Petersburg Devlet Üniversitesi Filoloji Fakültesi’nde eğitim almıştır. Erzincan Üniversitesi (EBY) işletme yüksek lisansının ardından lisansüstü eğitimine EBY-Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Ortak Doktora Programında devam etmektedir. Erzincan niversitesi’ndeki

araştırma görevliliği ve Abay Kazak Dil ve Kültür Merkezi koordinatör yardımcılığı görevleri sonrasında halen Karadeniz Teknik Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü Yönetim ve Organizasyon Anabilim Dalında araştırma görevlisi olarak akademik çalışmalarına devam etmektedir.

Muharrem BAYRAK

Muharrem Bayrak, Karadeniz Teknik Üniversitesi (KTÜ) Sosyal Bilimler Enstitüsü (SBE) Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı'nda YÖK 100/2000 "Uluslararası Güvenlik ve Terör" Doktora Programı'nda öğrencidir. Yüksek lisans eğitimini "Nordik ve AB güvenlik Yaklaşımlarının Güvenlikleştirme Teorisi Çerçevesinde Analizi" başlıklı teziyle 2019-2022 yılları arasında KTÜ SBE Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde Doç. Dr. Vahit Güntay danışmanlığında tamamlamıştır. Lisans eğitimini 2014-2019 yılları arasında yine aynı üniversitede tamamlamıştır. Bayrak, 2022 yılında KTÜ SBE Uluslararası İlişkiler A.B.D. YÖK 100/2000 Uluslararası Güvenlik ve Terör Doktora programında öğrenciliğine devam etmektedir. Bayrak, KTÜ Stratejik Araştırmalar Merkezi'nde araştırmacı olarak görev üstlenmektedir. Araştırma alanlarını, uluslararası ilişkiler ana başlığı altında uluslararası güvenlik çalışmaları, güvenlik teorileri, terörizm ve siber güvenlik oluşturmaktadır.

Murat ÇEMREK

Sırasıyla ODTÜ Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü'nde lisans, Bilkent Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü'nde yüksek lisans ve doktora ve Budapeşte Koleji: Yüksek İhtisas Çalışmaları Enstitüsü'nde (Macaristan) doktora sonrası çalışmasını tamamladı. Bilkent, Atatürk Alato (Kırgızistan), Selçuk, El Farabi (Kazakistan) Üniversitelerinde ve Polis Akademisi'nde lisanstan doktora çeşitli düzeylerde dersler verdi. Ahmet Yesevi Uluslararası Üniversitesi'nin (Kazakistan) Avrasya Araştırma Enstitüsü'nün Kurucu Müdürlüğünü üstlendi. Selçuk Üniversitesi'nde Bölüm

Başkanlığı, Erol Güngör Türk Diasporası Araştırma ve Uygulama Merkezi Müdürlüğü ve Üniversite Erasmus Programı Koordinatörlüğünü yürütücülüğünü yapmış olan Çemrek, halen Necmettin Erbakan Üniversitesi'nde Bölüm Başkanlığı, Türkçe ve İngilizce olmak üzere birçok ulusal ve uluslararası dergide makale, değerlendirme, kitap bölümü yazar Çemrek, birçok akademik derginin de editörler kurulu, hakem ve bilimsel danışmanlar kurulunda yer almaktadır.

Murat ÜLGÜL

Doç. Dr. Murat Ülgül, Karadeniz Teknik Üniversitesi Uluslararası İlişkiler bölümünde öğretim üyesidir. 2006 yılında Gazi Üniversitesi Uluslararası İlişkiler bölümünde lisans eğitimini bitirdikten sonra ABD'de Florida State University'de Doğu Avrupa ve Rus Çalışmaları programında (2008-2010) ve University of Delaware'da Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler bölümünde (2010-2012) yüksek lisans yapmıştır. 2015 yılında University of Delaware'da doktorasını tamamlamıştır. Başta International Relations, Middle East Policy ve International Spectator olmak üzere birçok uluslararası ve ulusal dergide yayını ve kitap bölümleri olan Dr. Ülgül, aynı zamanda Uluslararası Güvenliğe Giriş (Nobel Akademik Yayıncılık, 2021) kitabının da editörlerindedir.

Müge YÜCE

2010 yılında İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü lisans programından, 2014 yılında Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü (SAREN) Uluslararası İlişkiler yüksek lisans programından mezun olmuştur. 2020 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi'nde doktora eğitimini tamamlayan yazar, Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde Dr. Öğr. Üyesi olarak görev yapmaktadır. Özel çalışma alanı Çin Dış Politikası olan Yüce, daha önce Turku, Opole ve Tayvan National Chung Hsing Üniversiteleri'nde bulunmuştur.

Nimet KALKAN

Nimet Kalkan, İşletme Bölümü ve Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü lisans programlarında çift anadal yaparak Ufuk Üniversitesinden mezun olmuştur. Eğitimini burslu ve birincilik derecesi ile tamamlayan Kalkan, 2015 yılından bu yana Karadeniz Teknik Üniversitesi, İşletme Bölümü, Yönetim ve Organizasyon Anabilim Dalında araştırma görevlisi olarak görev yapmaktadır. Aynı üniversitede İşletme Bütünleşik Doktora Programını 2023 yılında tamamlayan Kalkan'ın akademik çalışmaları; stratejik yönetim, uluslararası işletmecilik, birleşme ve satınalmalar, ihracat, sürdürülebilirlik ve etik gibi konular üzerine yoğunlaşmaktadır.

Nükhet GÜNTAY

Nükhet Güntay, 2016 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde lisans eğitimini tamamlamıştır. 2020 yılında yine Karadeniz Teknik Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı'nda yüksek lisans eğitimini tamamlamıştır. 2021 yılında aynı programda, Güvenlik ve Terör alanında 100/2000 YÖK Projesi destekli burslu doktora eğitimine başlamıştır ve bu programda çalışmalarını sürdürmektedir. Lisans eğitimi sırasında Mevlâna değişim programı kapsamında Kazakistan'da, yüksek lisans ve doktora eğitimi sırasında Erasmus değişim programı kapsamında Portekiz'de bulunmuştur.

Rukiye PATAN

Rukiye Aleyna Patan 1998 yılında İstanbul'da doğdu. İlk, orta ve lise öğrenimini İstanbul'da tamamladı. 2016 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi'nde Uluslararası İlişkiler Bölümü lisans programına başlayıp 2020 yılında mezun oldu. Aynı yıl içerisinde Karadeniz Teknik Üniversitesi'nde Yüksek Lisans programına başlayan Rukiye Aleyna Patan, Potsdam

Üniversitesi'nde değişim programını tamamladıktan sonra 2023 yılında Münih Teknik Üniversitesi'nde ikinci Yüksek Lisans eğitimine başlamıştır.

Vahit GÜNTAY

2008 yılında Gazi Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde lisans eğitimini tamamlamıştır. 2012 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı'nda yüksek lisans eğitimini, 2016 yılında yine aynı programda doktora eğitimini tamamlamıştır. 2009-2016 yılları arasında Karadeniz Teknik Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde Araştırma Görevlisi olarak görev yapan GÜntay, 2017 yılından bu yana aynı bölümde Doç. Dr. olarak görevine devam etmektedir. Doktora çalışması öncesi ve sonrasında yurtiçi ve dışında siber güvenlik ile ilgili birçok araştırma ve projeye katkı sağlayan GÜntay; lisans, yüksek lisans ve doktora düzeyinde Siber Politikalar, Siber İstihbarat ve Dış Politika, Dijital Diploması, Devletler ve Yapay Zekâ gibi dersler vermektedir.

KARADENİZ

2022 GELİŞMELERİ IŞIĞINDA
BÖLGESEL DEĞERLENDİRMELER

KTÜ-SAM Kitapları 3

www.ktu.edu.tr/sam

ISBN: 978-605-2271-60-5

© 2023 Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları

1. Baskı: Aralık 2023, Trabzon